

Mario Grčević

VANJSKOPOLITIČKI UTJECAJI NA HRVATSKI KNJIŽEVNOJEZIČNI RAZVOJ U DRUGOJ POLOVICI XIX. STOLJEĆA

U članku se opisuju vanjskopolitički utjecaji na hrvatski književnojezični razvoj u drugoj polovici XIX. stoljeća. Pokazuje se da su dolazak Đure Daničića u Zagreb 60-ih godina suosmislili utjecajni pojedinci i političari iz vrha austrijskih i ugarskih vlasti. Njihov cilj bio je jezičnonormativno objediniti i kulturno integrirati cijeli srednjojužnoslavenski prostor. U svojem djelovanju nadovezali su se na projekt Jerneja Kopitara s početka XIX. stoljeća, a čije je vodstvo 40-ih i 50-ih godina preuzeo Franc Miklošič. U aktivnosti toga bečkoga projekta uključili su se na svoj način Josip Juraj Strossmayer i Franjo Rački.

Namjesto uvoda: procjepi Tome Maretića¹

Tomo je Maretić objavio 1924. i 1925. godine barem dva teksta na srpskoj ekavici: latinicom predgovor svojega unitaristički intoniranoga jezičnog savjetovnika (Maretić 1924) i ćirilicom članak za *Daničićev zbornik* (Maretić 1925). Tim je tekstovima vjerojatno htio pokazati da je tolerantan prema jezičnoj politici Kraljevine SHS koja je provodila srbizaciju i širila ćirilicu na cijelom prostoru novoosnovane države. S tim je ciljem donijela 1921. godine i prividno apsurdnu ustavnu odredbu (nepostojećem) „srpsko-hrvatsko-slovenačkom jeziku“ kao službenom jeziku. Uzor toj ustavnoj odredbi bio je ustavni zakon Čehoslovačke Republike iz 1920. godine, kojim je nepostojeći „čeho(-)slovački jezik“ proglašen državnim i službenim jezikom kako bi se češkumu u Slovačkoj pod imenom „čeho(-)slovački“ olakšalo širenje i potiskivanje slovačkoga jezika.

Jezična politika Kraljevine SHS na stanovit je način bila najavljena već 1914. godine *Anketom o južnom ili istočnom narječju u srpsko-hrvatskoj književnosti* Jovana Skerlića. Skerlić je njome pozvao intelektualce da se izjasne o hrvatsko-srpskom književnojezičnom ujedinjenju, u kojem bi Hrvati prihvatili „istočno narječje“,

¹ Ovdje se u integralnom i doradenom obliku objavljuje članak koji je pod istim naslovom izišao u tri nastavka u časopisu *Jezik* br. 1.–2., 3. i 4.–5. godine 2014. Članak se tematski nadovezuje na moje radove 1997, 1997a, 1997b, 1998: 53–56, 1999: 93–94, 2009.

dok bi Srbi odbacili ćirilicu i prihvatili latinicu. Maretić je na Skerlićevu anketu reagirao prvi put 1914. godine. Tada je bio vrlo suzdržan, napomenuvši da za jedinstvo u pisanju jata „pomalo treba pripravljati put“ te da ni svi Srbi još nisu pristali na „istočni govor“ (Stoljeća 2011: 217–218). O Skerlićevoj se ideji izjasnio vrlo rezervirano i 1921. godine, no objavljujući sredinom 20-ih godina svoje spomenute tekstove na „istočnom govoru“, od kojih jedan čak na ćirilici, otklonio je sumnju da bi on bio protiv Skerlićevih zamisli. Međutim, već 1926. godine Maretić je beogradsku jezičnu politiku oštro osudio. To je učinio u tekstu „Štrosmajer i jugoslavenska idea“ u zagrebačkim novinama *Novosti* (Maretić 1926: 3–4). Taj tekst nije se uklapao u općenitu sliku o Maretiću pa je tijekom vremena prekriven prašinom zaborava. Stoga se ni u suvremenoj jezikoslovnoj literaturi ne uzima u obzir, iako je riječ o bitnom prilogu za poznavanje Maretića i za razumijevanje jezičnopolitičkih razvoja unutar filološke škole hrvatskih vukovaca.

Maretić se glede jezika Hrvata i Srba 1926. godine izjašnjava dvojako. S jedne strane kaže da „osim u jeziku Hrvati su i Srbi u svemu drugom razdvojeni“, a s druge strane polazi od toga da oba naroda imaju svoja vlastita „književna narječja“:

„Kad bi Hrvati i Srbi živjeli u slozi i sporazumu, ne bi im smetale dvije azbuke, kako dva pisma ne smetaju ni Nijemcima, a još bi manje smetala razlika u književnom narječju. Onda bi se govorilo: oba su pisma i oba su narječja toliko hrvatska, koliko srpska, neka svatko u ime Božje piše, kojim hoće pismom i kojim hoće narječjem!“

Jugoslavensku ideju (što znači ideju južnoslavenskoga zajedništva prema Strossmayeru) proglašava Maretić 1926. godine „klicom“ „koja nikada nije proklijala, a nekmoli ploda donijela“. Ta je klica „od svoga oživotvorenja isto onako daleko, kako je bila u ono vrijeme, kad ju je slavni vladika [sic!] djakovački (Strossmayer) proglasio i počeo oko nje raditi“. Maretić smatra da je u Strossmayerovo doba nauka Ante Starčevića „našla među Hrvatima mnogo i mnogo više pristaša negoli jugoslavenska idea Štrosmajerova“. Iako su Ante Starčević i njegovi pristaše Strossmayera kudili kao „narodnoga izdajicu“, Strossmayer je htio, tumači Maretić, da „duhovna hegemonija“ na južnoslavenskom prostoru pripadne Hrvatima:

„Da bi Hrvati sa što većim pravom mogli tu hegemoniju preuzeti, trebalo je, da na kulturnom polju Hrvati budu pretežniji od Srba, zato je Štrosmajer u Zagrebu, u duhovnom središtu hrvatskom, udario temelje akademiji nauka, galeriji slika i univerziteta. Zato je eto akademija dobila ime ‘jugoslavenska’, a isto je ime po Štrosmajerovoj želji imalo nositi i zagrebačko sveučilište, ali državna vlast je to ime zamijenila imenom ‘sveučilište Franje Josipa I.’“

Srbi su, nastavlja Maretić, brzo prozreli Strossmayerove nakane pa u njima nisu htjeli sudjelovati. Maretić im to ne zamjera, već im zamjera zlosilje i zlorabu političke prevlasti u novoj zajedničkoj državi jer time Hrvate nepovratno odvrću od jugoslavenstva i ideje o srpsko-hrvatskom bratstvu:

„Tek u prvim medenim mjesecima države Srba, Hrvata i Slovenaca činilo se, da je jugoslavenska idea obuzela sva ta tri naroda i da će oni, od sad živjeti u bratskoj slozi i ljubavi. Ali ti medeni mjeseci brzo proujaše i nastupi hladna zbilja, te sa krivicom biogradske vlade i skupštine Hrvati počеше jugoslavenskoj ideji sve više otudjivati, jer vidješe, da im ne nosi željenih plodova i da ih odande mraz bije, otkle mišljahu da će ih sunce ogrijati.“ [...]

„Biogradski su odlučujući faktori pokvarili ne samo dobre odnose među Srbima i Hrvatima, nego su doveli čitavu našu državu u tako strašno stanje, da danas u ovoj državi ima vrlo malo ljudi zadovoljnih načinom, kojim se država od nekoliko godina do danas upravlja“.

Maretić svojim citiranim tekstom ne izražava nezadovoljstvo i razočaranje samo politikom Beograda, već na stanovit način i krajnjim rezultatima jezične politike hrvatskih vukovaca kojima je on bio najistaknutiji član.

Ishodišta Đure Daničića

S Maretićevim opisom Strossmayerovih nakana na prvi je pogled u nesuglasju to što je Strossmayer u Zagreb iz Srbije pozvao i za prvoga tajnika novoosnovane Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti odredio istaknutoga srpskoga jezikoslovca Đuru Daničića. Međutim, Daničić je bio jedan od rijetkih Srba koji su podržali Strossmayera, iako je do svojega dolaska u Zagreb djelovao s pozicija velikosrpskoga prosvjetitelja. Pokušavajući katoličke Hrvate potaknuti na prihvaćanje srpske narodne svijesti, Daničić je 1864. godine latinično izdanje svojih *Oblika srpskoga jezika* provokativno posvetio kao „Srbin istočne crkve“ „Srbima zapadne crkve“. To je „lingvistički“ „obrazložio“ u radu *Razlike između jezika srpskoga i hrvatskoga* 1857. godine. Ondje tvrdi da je hrvatsko ime „čuveno u svetu“, no da je „narod hrvatski vrlo nepoznat“: budući da se narodi između sebe najjače razlikuju jezicima kojima govore, i za Hrvate bi se moglo najbolje znati tko su kad bi im se saznao jezik. U tu svrhu Daničić popisuje (vrlo nekonzistentno) čakavsko-štokavske razlike te za Hrvate „otkriva“ da su čakavci, a Srbi da su štokavci. Hrvatske je kajkavce pripisao Slovincima. Daničić se mogao obavijestiti o tom tko su Hrvati npr. u Šulekovo raspravi „Srbi i Hrvati“ iz 1856. godine. Međutim, on to ne čini jer svoje pitanje postavlja samo retorički kako bi uzmogao razraditi tezu koju je postavio Franc Miklošič u prvoj knjizi svoje usporedne gramatike slavenskih jezika iz 1852. godine. Miklošič ondje tvrdi da je među znanstvenicima dogovoreno („ausgemacht“) što se ima razumijevati pod „Srbi“, no da nije jasno tko su „Hrvati“.

Kaže da on pod „Hrvati“ razumijeva one govornike koji umjesto „srpskoga“ „što“ i „slovenskoga“ „kaj“ govore „ča“ (Miklosich 1852: VIII–IX). Okvirno iste teze iznesene su 1848. godine u jednom Karadžićevu radu koji kao (navodni) pomoćni suautor supotpisuje Miklošič, a zatim u razrađenom obliku 1849. u Karadžićevu tekstu *Srbi svi i svuda*. Taj je tekst objavljen u *Kovčežiću za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona*, u pripremi kojega je sudjelovao i Daničić (usp. Grčević 1997). Velik je dio svjetske slavistike polovicom XIX. stoljeća prihvatio tu nacionalnu razdiobu hrvatskih i srpskih narječja jer ju je zastupao najutjecajniji slavist onoga vremena, Franc Miklošič.

Temelje Miklošičeve jezične politike udario je u prvoj polovici XIX. stoljeća Jernej Kopitar reorganizacijom nastojanja bečkih vlasti da Srbe udalje od Rusa (usp. Bonazza 1988: 362, Grčević 2009). Kopitar je odlučio Srbe kulturološki reformirati iznutra i u pismenosti ih vezati s katoličkim Hrvatima štokavcima. Hrvatsko-srpsko jezičnonormativno ujedinjenje trebalo je prema njegovim početnim zamislima rezultirati nacionalnom integracijom i stvaranjem novoga, prozapadno orijentiranoga i dijelom katoličkoga „srpskoga naroda“, pored kojega bi se Slovenci proširili hrvatskim kajkavcima. Kopitar je kao reformatora srpskoga književnoga jezika pronašao i osposobio V. S. Karadžića (o njemu usp. Bašić 1991), a Miklošič kao Kopitarov nasljednik osposobio je Đ. Daničića za Karadžićeva najstaknutijega sljedbenika i nasljednika.² Kao reakcija na Kopitarovo djelovanje uslijedile su u Srba zabrane Karadžićevih knjiga i njegove reformirane ćirilice, uz tumačenje, među ostalim, da je Karadžićeva (i)jekavica „horvatski jezik“ (Grčević 2009: 1–3, 23–24). Hrvati kajkavci odgovorili su na Kopitarova nastojanja u sklopu Hrvatskoga narodnoga preporoda napuštanjem kajkavskoga književnoga jezika i udruživanjem s Hrvatima štokavcima i čakavcima te izricanjem poziva svim drugim južnim Slavenima da se jezično okupe oko glavnoga grada Trojedne Kraljevine i njihove ondje uvedene književne štokavštine. Ona je izvan kajkavskoga područja u Hrvata imala višestoljetni kontinuitet, a u Zagrebu su ju u prvoj polovici XIX. stoljeća najčešće zvali „ilirskim“, „hrvatskim“ i „jugoslavenskim“ jezikom.

² Kopitar uvjerava nadređene mu redarstvene službe (npr. 23. VIII. 1832.) da je Karadžićeva književna reforma politički od koristi za Austriju jer austrijske i turske Srbe odvlači od Rusa i daje im vlastitu književnost na voljenom materinskom jeziku, čime ih se „priključuje“ katoličkim Ilirima. Usp. Grčević 2009:35, također Horvat 1988. Kopitar je priželjkivao da Hrvati štokavci i čakavci prihvate „srpsku“ narodnosnu svijest, čime bi postali jamac da će „Srbi“ biti prozapadno orijentirani narod. Već 20./24.XI.1809. obavještava J. Dobrovskoga: „Ja hoću južne Slavene prodrmati! No, [hoću] i jednu ortografiju, kako ne bismo uvijek morali psovati kada se međusobno slovamo“, prema Hösler 2006: 110. U izvješću austrijskomu redarstvu od 11. XI. 1817. u povodu rukopisa *Srpskoga rječnika* (1818.) piše da je cilj ortografije u tom rječniku buduća „jezična unija“ katoličkih i pravoslavnih „Srba“: „Završen je nakon 4 godine: ja sam mu prinio njemački i latinski prijevod. Određen je i proračunat [rječnik] da općemu govornomu jeziku donese zasluženu pobjedu. Ujedno je kroz reformiranu ortografiju pripremljena buduća jezična unija katoličkih i neunijatskih Srba“, prema Teršakovec 1908: 466.

Nastavljači Kopitarove jezične politike poduzeli su najpoznatiji iskorak s ciljem širenja Karadžićeve stilizacije i pravopisa 1850. godine *Bečkim književnim dogovorom* (Matešić 1988: 71–73, Grčević 2009: 43–44). Taj latinicom pisani i potpisani sporazum kratkoročno nije ostvario rezultate, no dugoročno jest. Daljnji korak u smjeru hrvatsko-srpskoga književnojezičnoga ujedinjenja učinjen je službenim nazivoslovnim rječnikom *Juridisch-politische Terminologie* (1853.), u kojem je objavljen tekst *Bečkoga dogovora*, i u kojem Karadžić zbog osporavanja od strane Srba nije sudjelovao u pisanju srpskoga dijela rječnika, već hrvatskoga, koji je poslužio kao temelj pri izradbi srpskoga dijela. Bečki lobiji ostali su ustrajni u rušenju otpora Srba koji su se opirali reformi srpskoga književnoga jezika i širenju latinice, a Karadžićevu književnojezičnu stilizaciju širili su već 50-ih godina i u hrvatske krugove potičući pojedince da se njome služe ili da ju usvajaju u svojim gramatikama. Utjecaj istih bečkih krugova razaznaje se i u državnim dokumentima i statistikama u kojima se od 60-ih godina za Hrvate i srpske pravoslavce sve učestalije rabi skupni naziv „Srbo-Hrvati“. To pokazuje da se je u Beču znalo da je Miklošičeva čakavsko-kajkavsko-štokavska nacionalna razdioba neobranjiva, politički neizgradiva i zapravo beskorisna – korisna možda samo zato što se je njome moglo na Hrvate vršiti pritisak.

S gledišta austrijskih pozicija reforma srpskoga književnoga jezika postigla je uglavnom očekivane rezultate jer je „prihvatanjem Vukove reforme književnog jezika Srba ruski uticaj među Srbima znatno opao a austrijski se povećao“ (Sotirović 2011: 45). Prema riječima najpoznatijega srpskoga filologa Pavla Ivića Srbi su se „novim književnim jezikom ‘emancipirali’ od istorijske povezanosti s drugim pravoslavnim Slovenima“ pa je „u književnom jeziku Srba ostalo mnogo manje crkvenoslovenskog nasleđa nego kod Rusa ili Bugara“ (Ivić 2010: 14). U Hrvata je ustrojavanje filološke škole hrvatskih vukovaca, koja će s hrvatske strane ostvariti normativne ciljeve *Dogovora iz 1850.*, bilo moguće tek nakon što je Đuro Daničić 1866./1867. godine došao u Zagreb i ondje 1880. godine počeo izdavati *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.

Kneginja Julija Obrenović

U literaturi se polazi od toga da su Daničićev dolazak u Zagreb potaknuli i osmislili utemeljitelj i pokrovitelj Akademije biskup J. Strossmayer i kanonik F. Rački kao njezin budući predsjednik. Međutim, ključnu je ulogu za Daničićev dolazak i zapošljavanje kao tajnika JAZU odigrala Julija Obrenović (26. VIII. 1831. – 19. II. 1919.), srbijanska kneginja i bečka grofica iz mađarske plemićke obitelji Hunyady de Kéthely. Ona se 1853. godine u Beču vjenčala s Mihailom Obrenovićem, izgnanim (1842. godine) srbijanskim knezom koji je imao potporu

Austrije i koji se na vlast u Srbiji vratio 1860. godine. Njihov je brak trajao *de facto* samo do 18. XI. 1865. Daničić je Juliji u Beču bio učiteljem srpskoga jezika, sve dok se 1855. godine nije odselio u Srbiju. Knez Mihailo Obrenović donio je na temelju odluke Državnoga savjeta od 21. III. 1868. uredbu o ukidanju posljednje zabrane Karadžićeva pravopisa u Kneževini Srbiji, što je imalo dalekosežne posljedice za razvitak srpske norme. (M. Obrenović ubijen je u lipnju iste godine.)

Julija je uložila velik trud u nagovaranje Daničića da ode u Zagreb, a istodobno velik trud u nagovaranje Strossmayera da primi Daničića i da mu pribavi radno mjesto tajnika JAZU. O tom svjedoče pisma Julije Daničiću koja se čuvaju u Arhivu HAZU u Zagrebu. Stjepan Ivšić pisao je o njima 1925.,³ no njegova zapažanja i citati zaboravljeni su pa se u literaturi općenito polazi od toga da su Strossmayer i Rački samoinicijativno pozvali Daničića. U onoj mjeri u kojoj se tumači taj njihov potez, pretpostavlja se da im je ključna bila Daničićeva filološka stručnost i njegova (navodno) „južnoslavenska“ orijentacija, što nije logično jer je Daničić do dolaska u Zagreb zastupao velikosrpska stajališta.

Kneginja Julija kretala se je u najvišim političkim i aristokratskim krugovima tadašnje Europe. Više puta u svojim pismima spominje da je kod Cara ili Carice imala audijencije. Dana 22. VIII. 1864. javlja se Daničiću iz Francuske i kaže da je „ovdje“ bila kod Carice, da je razgovarala s Carem o srpskim poslovima, da mu je preporučila neke srpske časnike, da je bila na balu u St. Cloudu gdje joj je predstavljena španjolska kraljica, itd., da je odbila poziv na slavlje u Versaillesu jer da je već ostvarila svoj cilj („mein Zweck war ja schon erreicht“). Dana 23. IX. 1865. piše iz Beča da je jučer imala audijenciju kod Carice, koja je za nju bila iznimno blagonaklona i prijateljska.

Julija je bila vrlo utjecajna i u Pešti. U svezi s Daničićevom zamolbom da se pomogne njegovu bratu (ne kaže se kojemu od njih četvero) javlja Daničiću 19. II. 1868. da joj ništa nije jednostavnije nego njegova brata preporučiti ugarskoj vladi, jer da su sada nazočni ministar Andrassy i svi poslanici. Ona bi tek trebala znati u koje ministarstvo i u koje područje ili odjel Daničićev brat želi doći, te

³ Za razdoblje od 1855. – 1877. u Arhivu HAZU katalogizirana su pod signaturom XV-7 (*Daničićeva ostavština*) 243 Julijina pisma Daničiću. Budući da Julija svoja pisma često započinje napomenom da Daničiću (tj. Popoviću) odgovara na njegova dva ili čak tri pisma, vidljivo je da je Daničić svojoj bivšoj učeni, prijateljici i meceni pisao češće nego ona njemu. Svoja prva pisma Julija je pisala na (dosta slabom) srpskom i na ćirilici, a zatim isključivo na njemačkom jeziku. Čini se da veći dio pisama iz 1865. godine, koja je za nas vrlo bitna, nije sačuvan. Nakon pisma od 6. I. 1865. slijedi pismo tek od 15. IX. 1865. Skupa s izvornicima pohranjeni su u Arhivu HAZU i prijepisi Julijinih pisama. Ti su prijepisi nastali tijekom sređivanja Daničićeve ostavštine i započete, no zaustavljene pripreme za objavu. Pojedini prepisivačevi komentari pisani su ćirilicom i ekavicom, što upućuje na to da je prepisivač bio iz Srbije. Druga ruka olovkom ga je ispravljala i mjestimice dopunjavala transliteraciju. Nisam uspio utvrditi kada i tko je tako intenzivno radio na Daničićevoj ostavštini, i gdje su završila pisma iz 1865. godine. Tek od 1959. godine u Arhivu HAZU bilježe se na evidencijskom obrascu imena čitatelja Daničićeve ostavštine. Obrazac sadrži i rubriku „dan posudbe“ i „vraćeno“.

znade li mađarski jer da će joj se to pitanje postaviti. Za Daničićeva brata nudi 4. VI. 1868. svoje usluge i u Beču (ako ne želi u Peštu gdje je jednom već bio dobrohotno primljen). U istom pismu spominje da je preko sina V. S. Karadžića poslala pismo ruskomu ratnomu ministru. Iako se Julija s jedne strane oslanja na ministra Andrassyja s punim povjerenjem, s druge se strane o njemu izražava i vrlo kritično. Dana 9. III. 1872. piše Daničiću ovako: „Grof Andrassy kaže da škodi nama i Slavenima općenito, no on je sam sebi i svojim zemljacima najviše štete nanio; prije ili kasnije osvećuje se na zemlji svaki nepošteni čin.“

Julija je 60-ih godina politički bila vrlo aktivna. Diljem je Europe, uključujući London i Pariz, lobirala za poboljšanje položaja kršćanskih naroda u Osmanskom Carstvu. Njezina su politička zalaganja bila usmjerena protiv Osmanskoga Carstva, a ujedno su bila prosrbijska (usp. npr. pisma od 12. III. 1863., 10. IV. 1863., 5. V. 1863., 1. VI. 1863.).

Već od početka poznanstva s Daničićem Julija se brinula o njemu i njegovu radu. Isplaćivala mu je razne apanaže i financirala ne samo tiskanje, već se, kako kaže S. Ivšić, „brinula i za prođu i rasturaње Daničićevih knjiga“ (Ivšić 1925: 122). Daničić je zauzvrat Juliji činio razne usluge. Primjerice, 5. V. 1863. piše mu Julija o jednom Englezu, svećeniku anglosaksonske crkve, koji je preko ljeta bio u Beogradu i koji je izdao lijepu knjigu o svojim dojmovima, a uskoro bi trebao objaviti i brošuru o stanju i odnosima u Turskoj. U tu svrhu treba činjenice koje pokazuju da je „nemoguće da kršćani ostanu pod turskom vladom“. Poneke strašne priče ispričala mu je Julija, a Daničića poziva da joj i on opiše dva-tri slučaja iz kršćanskih zemalja u Turskoj; neke od bezbrojnih nepravda, strašnosti ili bezakonja iz Bosne, Bugarske, Srbije ili drugdje, s imenima osoba i mjesta. To bi bilo vrlo korisno pa Julija Daničića moli da brzo ispuni njezinu želju. Takvo djelovanje kneginje Julije bilo je (i) u korelaciji s težnjama pojedinih bečkih političara koji su već od početka pedesetih godina razmišljali o okupaciji Bosne i Hercegovine (usp. Pederin 2005: 405 i Valentić 2013: 126–127).

Beč je s jedne strane bio protiv ujedinjenja južnoslavenskih zemalja jer bi ono vjerojatno palo pod utjecaj Rusije (usp. Kraljačić 1987: 33–34), no s druge strane, kako bi se ruski utjecaj suzbio, njegovi su lobiji poticali kulturološku i književnojezičnu integraciju srednjojužnoslavenskoga prostora na način da se pravoslavno-srpska komponenta izdvoji iz zone ruskoga utjecaja i uključi u zapadnu katoličku sferu. Na njihove interese nadovezali su se interesi mađarske politike koja je 1867. ishodovala Austro-ugarsku nagodbu, slijedom koje je Kraljevina Hrvatska i Slavonija ušla u sastav Ugarske, a Budimpešta (nastala spajanjem Budima i Pešte 1873. godine) postala glavni partner Beču u prodoru na Istok (više o tom usp. dolje). Na taj su način gore spomenuta zalaganja J. Kopitara s početka XIX. stoljeća imala s nekim preinakama gotovo neprekinuto političko zaleđe Beča i Pešte pa su ostala aktualna i u drugoj polovici XIX. stoljeća. Kao njihov sastavni dio treba sagledavati

i zalaganja kneginje Julije, tj. njezinu potporu i usmjeravanje Đure Daničića, neovisno o njihovu dugogodišnjem prijateljstvu i Julijinoj naklonosti Srbiji.

Julija piše Daničiću 13. I. 1866. da želi neku njegovu knjižicu, koja se vrlo svidjela biskupu (Strossmayeru), osobno poslati svećeniku Marku Bošnjaku u Bosni, kojega će joj adresu pomoći pribaviti Daničić preko fra Kaliste koji se nalazi u Srbiji. Iz takvih je Julijinih naputaka razvidno da Julija Daničića potiče na povezivanje s katolicima. Spomenuta knjižica mogla bi biti Daničićev *Psaltir Davidov*, tiskan latinicom 1864. godine.

Na tragu Strossmayerove politike koja je omogućila da u Zagrebu 1861. budu objavljene bugarske narodne pjesme braće Miladinov, Julija upućuje Daničića na tješnje književnojezično povezivanje ne samo s Hrvatima („Srbima“) u Austriji, već i s Bugarima. 27. VI. 1863. piše mu u svezi s tim ovako:

„Koliko god smatram korisnim približavanje u književnosti sa Srbima u Austriji, čini mi se isto tako bitnim, ako ne još više poželjnim, približavanje, pobratimljenje u jeziku, književnosti u učenim društvima itd. s Bugarima...“

Da je Julija bila jezičnopolitički zainteresirana, pokazuje i njezino pismo od 1.V.1868. u kojem Daničiću piše da joj je vrlo po volji („ist mir sehr erwünscht“) što je Vukova ortografija već uvedena u škole.

Julija je bila i crkvenopolitički zainteresirana, a kao katolkinja i političarka vrlo je cijenila Strossmayera. Daničića obavještava 30. IV. 1866. da je Strossmayer u Rimu dobio zadatak riješiti katoličko pitanje u Srbiji. U povodu Strossmayerova sudjelovanja na Prvom vatikanskom koncilu javlja mu 1. IV. 1870. sljedeće: „Moj dobri biskup, kao svi [„sve“] što se neobično ističu, mora izdržati velike borbe. Neka Bog da, da njegova strana [„Comité“] pobijedi, jer bi to uistinu bilo na dobrobit Katoličke crkve.“

Julija u svojim pismima Daničiću često spominje Strossmayera. Upadljivo je kako često piše da joj se Strossmayer javio npr. iz Rima, ili da ju je posjetio (usp. npr. pismo od 17. I. 1872.). Strossmayera uglavnom zove „biskupom“, no često i „Ekscelencijom“, „mojim biskupom“, „dobrim biskupom“, čime Daničiću iskazuje svoju veliku naklonost i poštovanje prema Strossmayeru. U kojoj je mjeri sa Strossmayerom bila bliska, pokazuje i činjenica da ju je on 60-ih godina savjetovao u svezi s brakorazvodnim pitanjima (usp. pismo od 20. XI. 1865.).

Dana 18./19. VII. 1870. Julija izražava Daničiću svoje duboko nezadovoljstvo člankom koji je usmjeren protiv Strossmayera, a koji je uvrstio Daničićev brat kao uvodni članak u svojim novinama (riječ je vjerojatno o Milošu Popoviću, koji je uređivao više srpskih listova). 18. X. 1870. poručuje mu neka javi svojemu bratu da pričuška sljedeću ocjenu, a ako bude kao prethodna, neka bez čekanja tiska njezino pismo. Nacrt toga pisma Julija je poslala Daničiću da ga uobličići. Julija poručuje Daničiću da pismo treba objaviti u što više novina ako bude potrebno. 14. XI. 1870. obavještava Daničića da je zadovoljna time kako je uobličio njezino pismo.

Iako je biskup Strossmayer prijateljevao i surađivao s kneginjom Julijom, bio je svjestan činjenice da ona ne djeluje samostalno. To se može iščitati iz Strossmayerove primjedbe Račkomu od 3. IX. 1866. da „bečki ljudi“ pokušavaju preko kneginje doći o njemu do određenih informacija:

„Kneginja mi iz Boulogna piše, da je čula iz Beča, da sam ja destiniran *zu einer hervorragenden Stellung*. U Beču [se] danas sve s intrigama obavlja. Ljudi su patuljci, koji misle, da se velike svrhe s malimi sredstvi postići mogu. Tako valjda ljudi bečki, bojeći se za svoje svrhe, čak putem kneginje žele od mene nešto saznati.“ (Šišić 1928: 36)

S obzirom na Julijine veze i političke aktivnosti treba pretpostaviti da Daničićovo zapošljavanje na mjestu tajnika novoosnovane JAZU nije osmislila ona sama, već u dogovoru s pojedincima unutar struktura vlasti u Beču s kojima je obavještajno surađivala. Očigledno za njihove potrebe u mnogim pismima od Daničića traži obavještajno-analitičke informacije. U pismu od 16. V. 1866. piše mu npr. ovako: „Ako se potvrdi izbor princa Hohenzollerna za Rumunjsku, vrlo sam znatiželjna kakav će dojam to ostaviti u Beogradu.“ 28. X. 1867. piše mu: „O Skupštini ste vrlo točno prorokovali. Što će se sada sve dogoditi u Rimu?“. S obzirom na takve zapise koji se odnose na Srbiju, S. Ivšić zaključio je „da je Daničić za mnogo godina Juliju izvješćivao o Srbiji“, no ne zna se ništa točnije o tom kako je „Daničić vršio tu svoju izvješćivalačku službu, t. j. kako je govorio o srpskim prilikama“ (1925: 111).

Oblici srpskoga jezika Đure Daničića

U pismu od 15.VI.1863. kneginja Julija priopćuje Daničiću (tj. Popoviću⁴) da se raduje za njega i za publiku što se njegova gramatika neprekidno kupuje. Zahvaljuje mu na izdanju gramatike na latinskom pismu. Kaže da se glede toga sasvim slaže s Daničićevim gledištem i moli ga da joj kaže ako smatra da bi mu ona mogla biti od koristi.⁵ Julija govori o latiničnom, četvrtom izdanju Daničićevih *Oblika srpskoga jezika*, koje je Daničić izdao 1864. i posvetio „Srbima zapadne crkve“. Predgovor toga izdanja Daničić završava riječima „U Biogradu mjeseca februara 1864.“. Kao prvo izdanje toga djela računa se Daničićeva *Mala*

⁴ Julija se Daničiću do kolovoza 1872. redovito obraća njegovim pravim prezimenom. On se od 1847. potpisivao pseudonimom Daničić, a prije toga kratko pseudonimom Jugović. Svoje ime promijenio je iz Đorđe ili Đurađ u Đuro, a Srbi ga često zovu i Đura. Postoji više interpretacija zašto je Đorđe Popović prema imenu i prezimenu poznatoga senjskoga uskoka i Hrvata katolika postao Đuro Daničić. Jedna kaže da su ga tako nagovorili jer da je Đorđe Popović zvučalo suviše istočno, tj. „pravoslavno“.

⁵ „Dass ihre Gramatik fortwährend gekauft wird freut mich sehr, für Sie, und für das Publikum; Für die Auflage in der Lateinischen Schrift bin ich sehr [dankbar], und theile hierin ganz Ihre Ansicht, kann ich Ihnen dazu nützlich sein, so bitte ich Sie sehr mir es zu sagen“, citirano prema prijepisu pisma od 15. VI. 1863.

srpska gramatika iz 1850. godine, a kao drugo i treće izdanje dva ćirilčna izdanja *Oblika srpskoga jezika* iz 1863. godine. Predgovor prvoga ćirilčnoga izdanja iz 1863. godine završava riječima „U Biogradu mjeseca aprila 1863.“, a predgovor ponovljenoga ćirilčnoga izdanja iz 1863. ovako: „U Biogradu mjeseca novembra 1863.“ Julijino pismo od 15. VI. 1863. pokazuje da je latinično izdanje *Oblika* iz 1864. bilo tiskano prije ponovljenoga (trećega) ćirilčnoga izdanja iz 1863., a o promjeni prvotnoga rasporeda izlaženja svjedoči i predgovor u ponovljenom ćirilčnom izdanju: „Kako se drugo [!] izdanje rasprodalo za nekoliko nedjelja dana, evo i četvrti [!] put izlazi ova knjiga [...].“ (citirano prema Daničić 1864: VIII).

Postavlja se pitanje zašto je Daničić odustao od prvotno zamišljenoga redoslijeda u kojem je latinično izdanje trebalo izići neposredno nakon prvoga ćirilčnoga izdanja u 1863. godini. Odgovor se vjerojatno nazire u predgovoru latiničnoga izdanja:

„Četvrti put štampam ovu knjigu za to što sam rad Srbima zapadne crkve vratiti ljubav s kojom primiše ovu knjigu kad bješe štampana slovima kojima se oni ne služe. Za to im prikazujem ovo četvrto izdanje i štampam ga njihovijem slovima.“ (1864: VIII)

Nakon toga slijedi osvrt na Jagićevu recenziju *Oblika...* u časopisu *Književnik*.⁶ Daničić je očigledno saznao da izlazi Jagićeva recenzija pa je latinično, već tiskano izdanje stavio na čekanje, kako bi u njem uzmogao prikazati da su „Srbi zapadne crkve“ s ljubavlju primili njegove *Oblike* na ćirilici. Ta predstava nije bila namijenjena samo hrvatskoj publici, već i srpskoj. Naime, Daničić citiranim riječima obrazlaže svoju uporabu latinice, koja je mnogim Srbima bila omrzuta, te vlastitim primjerom pokazuje da bi se latinicom „zbog viših ciljeva“ trebali služiti i drugi Srbi. To je predlagao već 1850., kada je latinicom ispisao *Bečki književni dogovor* i skupa s Karadžićem potpisao ga latinicom.

Na tragu Kopitarovih zamisli da se za pravoslavne Srbe i katoličke Hrvate stvori jedno zajedničko pismo utemeljeno na latinici kao pismu zapadne civilizacije i jedan zajednički pravopis, te da katolički Hrvati prime srpsku nacionalnu svijest, Daničić tvrdi 1854. u recenziji (ćirilčnoga) *Bukvara za srbska učilišta u Austrijskom carstou* da je u *Bukvaru* trebalo donijeti i latinicu jer se „Srbi zakona zapadnoga“ služe latinicom, „a tako opet u bukvaru namijenjenom Srbima zakona zapadnoga ne bi trebalo da je samo njihova bukunica nego i ona braće njihove zakona istočnoga.“ (Daničić 1854: 3–4).⁷

⁶ Započinje ovim riječima „– Dockan mi je došao ‘Književnik’ I, 1, s kritikom g. V. Jagića o ovoj knjizi, [...]“. Usp. ovdje podrubnicu br. 10.

⁷ Pod pritiscima i pod utjecajem te velikosrpske ideologije koju su pokrenuli i podupirali slavistički prvaci od Kopitara do Šafarika (usp. Grčević 1997 i 1997a), razvila se je u hrvatskom korpusu tijekom XIX. stoljeća skupina tzv. srbokatolika, posebice u Dubrovniku. Pripadali su im neko vrijeme i istaknuti filolozi P. Budmani i M. Rešetar. Usp. Banac 1990.

Da je Daničić već prije dolaska u Zagreb aktivno radio na hrvatsko-srpskom ujedinjenju, pokazuje i njegov *Psaltir Davidov* objavljen 1864. godine. Za Hrvate (zamišljene „katoličke Srbe“) ta je knjiga izišla na latinici, a za Srbe pravoslavce na ćirilici, u izdanju „A. Rajharda i dr. mu“. Na naslovnici piše da je knjiga izišla u Beču, a na drugoj stranici da je tiskana u Pešti, u tiskari Hornjanskoga i Humela (prema ćirilichnomu izdanju). *Psaltir Davidov* i *Oblici...* (1864.) prve su Daničićeve knjige na latinici. Godine 1866. izišlo je na latinici i na ćirilici i Daničićevo *Sveto pismo – Pet knjiga Mojsijevih*, u Pešti, opet kao „Izdanje A. Rajharda i druga mu“. Pod tim izdavačkim imenom konspirativno je djelovalo 60-ih i početkom 70-ih godina Britansko biblijsko društvo. Razvidno je da su se u odnosu na Daničića i Karadžića njegovi i interesi Bečkoga projekta podudarili.

Godine 1869. izišlo je u Zagrebu, i to na ćirilici, peto izdanje Daničićevih *Oblika* s naslovom *Oblici srpskoga ili hrvatskoga jezika*. Daničić je zatim 1871. godine u Zagrebu na temelju hrvatske štokavske građe izdao *Poslovice* na latinici i započeo predgovor ovim riječima: „Što ova knjiga izlazi na svijet, na tome najviše valja zahvaliti svijetloj gospođi kneginji JULIJI M. OBRENOVIĆKI, koja želeći dobro učiniti srpskoj ili hrvatskoj književnosti izvolje me i u ovom poslu kao u pregjašnjima milostivo potpomoći.“ U nastavku teksta vidjet ćemo zašto je Daničić počeo govoriti o „srpskom ili hrvatskom jeziku“, iako je nedugo prije toga hrvatski pokušavao svesti na čakavsko narječje.

Dolazak Đure Daničića u Zagreb

Pregovori oko dolaska Đure Daničića u Zagreb započeli su najkasnije tijekom ljeta 1865. godine. Vođeni su u tajnosti, a uključeni su bili kneginja Julija, biskup Strossmayer, F. Rački, djelatnici Hrvatske dvorske kancelarije u Beču, a vjerojatno i druge osobe. Daničić se je tim povodom u srpnju ili kolovozu 1865. godine obratio Živku Vukasoviću, jednomu od prvih članova Akademije, koji je 1865. (do 1869.) godine od Janka Jurkovića preuzeo dužnost perovođe Hrvatske dvorske kancelarije u Beču. Vukasović obavještava 25. VIII. 1865. iz Beča Franju Račkoga o razgovorima s Daničićem:

„Ovdje (je) Daničić već preko mjesec dana i ja se s njim sastajem svako jutro i svaku večer. Moram Vam priobćiti o njemu neku tajnu, o kojoj on nebi rada da se jošte sada razglasi. On naime nemože ostati u Srbiji pak bi rada k nam preći. On a i ja sam se o tom s biskupom razgovarao. Ja sam smislio i biskupu i njemu kazao, da bi se Daničić do uskrsnuća Akademije namjestio na Zagrebačkoj gimnaziji kao profesor. Oba su na to pristala, samo Daničić nemože sada odmah Srbiju ostaviti nego mu valja pričekati jedan ili dva mjeseca dana. Ja sam Daničiću govorio, da ću ja o tom Vam pisati, da se Vi o tome porazgovorite sa Veberom, a ako ustreba i sa Žanom [Jankom Jurkovićem, književnikom, do 1865. bio je perovođom u Hrvatskoj dvorskoj kancelariji]. On proti tomu neima ništa, ali samo moli, da to nedodje prije

vremena nikako na javnost, jer bi on inače nepovoljnosti imao. Ako to nebi kod naših doglavnika poslie prodrlo, budući da je on pravoslavan, onda će ga biskup uzeti na sjemenište svoje kao učitelja sa istom plaćom, što ju sada ima. To budi medju nama rečeno.“ (Erceg 1959: 280)

Iz korespondencije koju je kneginja Julija vodila sa Strossmayerom razaznaje se da je ona dala inicijativu da se Daničića zaposli u Akademiji kao glavnoga tajnika. U pismu od 10.X.1865. podsjeća Strossmayera na njegovo prijašnje „dobrohotno obećanje“ zaposliti Daničića i predlaže da se Daničiću podari mjesto tajnika zagrebačke Akademije (Ivšić 1925: 113). O tom je Julija prethodno vjerojatno razgovarala s Daničićem, jer mu 5. VI. 1867. javlja da se neopisivo raduje da je imenovan za tajnika, što mu je ona bila predložila prije dvije godine vjerujući da će se odmah ostvariti (Julijina pisma Daničiću iz proljeća i ljeta 1865. nisu sačuvana).

Rački je već prije pisma Ž. Vukasovića iz kolovoza 1865. godine sagledavao upravo Đuru Daničića kao „prvog svog suradnika u Akademiji“ (Erceg 1959: 280). S obzirom na to nije vjerojatno da bi F. Rački tek iz pisma Ž. Vukasovića u kolovozu 1865. saznao da Daničić dolazi u Zagreb. Prije toga Julija je imala više prilika o tom razgovarati sa Strossmayerom. Primjerice, Strossmayer je javio Račkomu 7. X. 1864. da mu je ovih dana pisala „kneginja srpska, da me želi pohoditi, pak ću ju na svaki način čekati“ (Šišić 1928: 25).

Daničiću Julija javlja 30. X. 1865. da joj je biskup Strossmayer rekao kako je njegovo tajničko mjesto sigurno „čim pitañe Akademije prođe u hrvatskom saboru.“ (1925: 113–114). U pismu od 31. XII. 1865. Julija uvjerava Daničića da ga Strossmayer iznimno cijeni, čime ga potiče da prihvati odlazak u Zagreb. Iz Julijinih pisama razaznaje se da se Daničić počeo kolebati i razmišljati o tom da ostane u Srbiji. Julija mu piše 22. I. 1866. da joj je razumljivo da u Srbiji sve čine kako bi ga opet pridobili za profesorsko mjesto i da bi se njegov odlazak iz Srbije zasigurno sagledavao kao negativan po Srbiju. Julija kaže da je i ona često pomišljala da bi njegov odlazak za Srbiju bio velik gubitak. Ako bi se njegovi uvjeti u Srbiji prihvatili, naznačuje da mu ne bi zamjerila odluku da ostane u Srbiji. Ipak ga na razne načine potiče na selidbu u Zagreb. S tim u svezi komentira već 11. X. 1865. da je vrlo žalosno što je moralo doći do toga da Srbija ostane bez tako važne službe Daničićeve te da je Daničićevo ponašanje plemenito i da treba biti nagrađeno. Nadodaje da biskup ovih dana dolazi ovamo (u Beč), no da mu je već pisala što se dogodilo. Daničić je naposljetku poslušao kneginju, unatoč trudu utjecajnih pojedinaca u Beogradu da ga ondje zadrže nakon razmirica koje su 1865. rezultirale njegovim zapošljavanjem u poštarskoj službi (1925: 114). Na pismo s vijesti o Daničićevu pristanku da dođe u Zagreb, Julija mu je odgovorila 18. II. 1866. da ju je malo koje njegovo pismo tako obradovalo, te da iz njega iščitava da u nju ima povjerenje (Ivšić 1925: 115).

Julija javlja Strossmayeru 14. II. 1866. da ju je umirilo njegovo „drugo“ pismo jer da joj se iz „prvoga“ učinilo kako je Daničićovo tajničko mjesto još uvijek upitno (Ivšić 1925: 116–117). Iz toga dijela korespondencije razvidno je da u Zagrebu ima stanovitoga kolebanja oko Daničića i njegova zapošljavanja kao tajnika JAZU. Julija nudi Strossmayeru trenutni dolazak Daničića u Zagreb ako je potrebno radi očuvanja tajničkoga mjesta.

Daničić je skupa sa svojom majkom doputovao na trošak kneginje u Zagreb polovicom ožujka 1866., no nije se našao među academicima koje je Hrvatski sabor imenovao 9. V. 1866. na temelju prijedloga od 12. III. 1866. U literaturi se polazi od toga da je Sabor Daničića za akademika predložio u ožujku, no da od 16 predloženih članova potvrdu Cara (kao hrvatskoga kralja) nisu dobili Petar Preradović ni Đuro Daničić, te da Daničić stoga nije imenovan akademikom u svibnju (usp. Rad JAZU 1 (1867): 55–57, Antoljak 2004: 462 i ondje navedenu literaturu te pismo kneginje Julije biskupu Strossmayeru od 19.V.1866. u kojem prenosi da joj je Daničić javio da je predložen u ožujku, no ne i potvrđen u svibnju.). Budući da se iz korespondencije može razaznati da se izbor Daničića za akademika „odvagivao“ (i) u Zagrebu, S. Ivšić izjašnjava se kao da uopće nije sigurno je li Daničić u ožujku u Saboru predložen za akademika (usp. njegove riječi „ako je i bio predložen“, str. 117.).

Daničić se u svibnju u povodu svojega neizbora odmah potužio kneginji (Ivšić 1925: 117–118), a ona se žurno javila Caru i njegovu ađutantu generalu Crennevilleu. O svojoj intervenciji kod Cara obavijestila je 19. V. 1866. Strossmayera. Postavila mu je pitanje zašto Daničić nije izabran za akademika i što treba učiniti da se taj predmet riješi (1925: 118). Julija obavještava Strossmayera da je od Cara zatražila „potvrdu Daničića“, a Strossmayera moli da Sabor Daničića opet predloži za akademika. Daničiću javlja 25. V. da je bila „frapirana“ njegovim neizborom, da je odmah pisala biskupu, Caru i Carevu ađutantu generalu Crennevilleu (1925: 118). Julija prenosi Daničiću Strossmayerovo obrazloženje da Daničića Car nije potvrdio zato što Daničić nema austrijsko državljanstvo, a koje je pravilima (statutom) Akademije izričito propisano kao uvjet. Potaknut Julijinim intervencijama i postignutim dogovorima, Strossmayer piše Račkomu 5. VII. 1866. ovako: „Ja se nadam, da ćete na svaki način Daničića sekretarom i članom ujedno učiniti.“ (Šišić 1928: 33). Rački je ipak bio oprezan pri zapošljavanju Daničića. To se može iščitati iz zapisnikâ Akademije od 30. V. 1867. i poslije u kojima se navodi da je Daničić „privremeni tajnik“ Akademije (Rad JAZU 1 (1867): 266, 268, 269). Od zapisnika s Glavne skupštine od 25. VII. 1867. nadalje on više nije „privremeni tajnik“, već „tajnik“ Akademije. U zapisniku od 25. VII. 1867. s tim u svezi piše: „Tajnik za vrijeme izabrani u skupnoj sjednici Gj. Daničić opet bi izabran.“ (Rad JAZU 1 (1867): 274). Daničić je funkciju tajnika izabranoga na određeno vrijeme mogao obnašati i bez titulacije „privremeni

tajnik“. U nastavku teksta vidjet ćemo kako je Daničić kao „privremeni tajnik“ Franji Račkomu dokazao da je zaslužio postati stalnim tajnikom Akademije.

Službeno obrazloženje zašto Daničić nije izabran za akademika (zbog austrijskoga državljanstva), koje je Juliji priopćio Strossmayer, bilo je Juliji potvrđeno i iz „bečkoga dvorca“ (1925: 118). Međutim, ni nakon što je Daničić napustio srpsko i stekao austrijsko državljanstvo, njegovo imenovanje akademikom nije teklo glatko. Kneginja je ostala uporna i dalje urgirala. 1. VI. 1866. piše Daničiću da će postupiti prema njegovu prijedlogu i nakon njegove prisega zatražiti da se njegovo imenovanje opet predoči Caru. Savjetuje Daničiću da nekoliko mjeseci nakon imenovanja zamoli da se njegovo posljednje djelo uvrsti u privatnu knjižnicu Njegova Veličanstva, itd. (usp. s tim u svezi i pismo od 14. VIII. 1866.). Julija izvješćuje Daničića u Zagrebu sa svojih raznih europskih adresa o razvoju oko Akademije, a informacije koje mu prosljeđuje, dobiva uglavnom od Strossmayera (usp. npr. njezino pismo iz Pariza od 20. IX. 1866.). S obzirom na to zanimljivo je da Strossmayer više puta pita Daničića gdje se trenutačno kneginja Julija nalazi kako bi joj se mogao javiti.

Daničić je za akademika konačno izabran početkom siječnja 1867., a već 2.I. kneginja mu piše tim povodom da je čula „da njegov izbor nije prije potvrđen tobože zato, što je bilo glasova, da nije dovoljno odan Austriji“ (Ivšić 1925: 119). Kaže da ju je na svu sreću biskup Strossmayer obavijestio „o određenim sumnjama“ (usmjerenih protiv Daničića) te da je razgovarala i s Majláthom – očigledno s Georgom von Majláthom (1818. – 1883.), koji je od 1865. bio predsjednikom ugarskoga Magnatskoga doma, a od 1866. ugarski kancelar. Majláth joj je rekao da se je on svojedobno pribojavao da Daničić nije dovoljno prijateljski naklonjen Austriji. Tomu su u prilog išla i negativna redarstvena izvješća od kojih se jedno spominje u tom pismu, no onda su se „bolje obavijestili“ (očigledno i kod kneginje Julije) i „sada znaju cijiniti vrijednost“ Daničićevu. Kneginja u nastavku umiruje Daničića i kaže da ona čvrsto vjeruje kako bi i bez njezina razgovora s dvojicom gospodina (Strossmayerom i Majláthom) Car Daničića imenovao akademikom jer je tako čula upravo od njega samoga, a da se prije to nije dogodilo samo zbog Daničićeva podaništva Srbiji. Iako se Daničića na nižim redarstvenim razinama sumnjičilo, njegovo je imenovanje akademikom i zapošljavanje na istaknutom radnom mjestu u Zagrebu na opisani način dogovoreno i odobreno u samom vrhu ne samo austrijske, već i ugarske vlasti (usp. Pederin 1996: 99). Hrvatska strana uvjetovala je dolazak Daničića u Zagreb promjenama u njegovu ponašanju. Pored toga, što je zabilježio Bogoslav Šulek 4.VIII.1867., „Matica srbska izjavila“ je pri svečanom otvaranju JAZU u Zagrebu „po svom zastupniku, da će smatrati jugoslavensku akademiju za središte sve jugosl. književnosti.“

Financiranje Daničićeve selidbe

U pismu iz veljače 1866. godine u kojem je Daničić priopćio Juliji da prihvaća doći u Zagreb, od Julije je zatražio da za potrebe njegove selidbe zamoli jednoga zajedničkoga poznanika u Beču da mu (Daničiću) dade pozajmicu od 400 forinata, koju će vratiti u listopadu. Julija mu odgovara da se glede novca trebao obratiti njoj. Kad bi se radilo i o tisuću puta većem iznosu, bila bi ona i dalje njegova (Popovićeva, tj. Daničićeva) dužnica (Ivšić 1925: 115–116). Daničićevom rukom naknadno zapisana primjedba svjedoči da mu je Julija tim pismom poslala 1000 franaka, što je točno onoliko koliko je Daničić bio tražio (4 forinte = 10 franaka). Daničić je, došavši 1866. u Zagreb, na isti način i od Strossmayera tražio novac. U odgovoru na Strossmayerovo pismo od 22. V. 1866. priupitao je Strossmayera 24. V. 1866. ima li koga komu bi mogao preporučiti da mu (Daničiću) pozajmi 500 forinata (Čolak 1981: 135). Strossmayer je o tom vjerojatno obavijestio kneginju, koja mu je 27. V. javila da je osigurano da Daničić trenutačno ne zapadne u financijske teškoće (Ivšić 1925: 118). Julija je unatoč tomu Daničiću ubrzo nakon pisma Strossmayeru slala novac, npr. pismom od 23. VIII. 1866. nepoznati iznos za pokrivanje „troškova koje ne bi bio imao da se nije preselio“. Ako pretpostavimo da je Strossmayer pribavio Daničiću traženih 500 forinata, donacije Daničiću 1866. godine iznosile su više od 1000 forinata, tj. približno onoliko koliko je Daničiću kao „privremenom tajniku“ odlukom od 25. VII. 1867. određena godišnja plaća (1500 for. odnosno 1200 for. uključujući stan). Sveukupni rashod Akademije u 1867. godini iznosio je 5075,95 forinata, od čega je za plaće i upravne troškove isplaćeno 1373,01 forinte, a za akademički stan, ogrjev i rasvjetbu 189,03 forinta. Daničiću su 1867. godine za do tada skupljenu građu za Rječnik JAZU pored plaće isplaćene dodatne 182 forinte, uz odluku da se skupštini JAZU predloži da mu se „na isti način pomaže dokle posao ne dodje do same redakcije.“ (Rad JAZU 1: 266, 272). Jagiću je na istoj sjednici dodijeljeno 200 forinata za putovanje po Dalmaciji i istraživanje tamošnjih pismohrana (usp. Ljetopis JAZU 1 (1877): 16, 272, 274).

Daničić između Beča i Zagreba

Julija pita Daničića 9. III. 1867. što misli o tom da se na Sveučilištu u Beču za njega traži mjesto profesora za „južnoslavenski jezik“, jer da su putovi do konstituiranja Akademije (što znači i do Daničićeva radnoga mjesta kao tajnika Akademije) još daleki. Naime, Julija je u Beču čula da Strossmayer i Rački ne će dobiti potvrdu kao pokrovitelj odnosno predsjednik Akademije. Za profesuru u Beču, kaže Julija, Daničićovo članstvo u zagrebačkoj Akademiji može biti samo od koristi („nur angenehm hierzu“). Daničić se nakon toga prijedloga kod Miklošiča nije počeo zalagati za svoju profesuru u Beču, već za to da se Akademiji

u Zagrebu napokon omogućí početak rada. Tim povodom, a potaknut Julijinim pismom, piše Miklošiču 17. III. 1867.:

„Šta će – za boga – biti od naše akademije? Ne biste li Vi mogli što pomoći? Čeka se da vlada potvrdi protektora [Strossmayera] i predsjednika [Račkoga], a njoj kao da nijesu po volji oni koji su izabrani. Bilo njihovo političko mišljenje kako mu drago, kad ih vlada može ostavljati u njihovim državnim službama, mislim da bi mnogo prije mogla ih potvrditi za protektora i predsjednika akademije, gdje za politiku nema nikakoga posla, i gdje bi vlada svaki put mogla pravedno prepriječiti političarenje, ako bi se pojavilo. – Ako se baš ne će potvrditi predloženi, ne bi li se moglo barem odgovoriti da do dalje odluke akademija može početi svoju radnju pod sadašnjim predsjednikom po starještvu (alterspräsident), a to je dr. Schlosser?“ (Sturm-Schnabel 1991: 203–204)

Car je 10. IV. 1867. Račkomu izdao potvrdu kao predsjedniku Akademije, a Strossmayeru kao pokrovitelju. To je zasigurno bilo povezano s pregovorima koje su s Carem vodili hrvatski politički predstavnici u ožujku u Pešti u povodu Austro-ugarske nagodbe,⁸ nakon čega je Car posjetio Zagreb. Međutim, i Daničić je svojim zalaganjem u korist Akademije preko Miklošiča podupro taj razvoj te time kod Strossmayera i Račkoga stekao simpatije i naklonost.

Julija obavještava Daničića 3. V. 1867. da ju je biskup Strossmayer tijekom svojega boravka u Beču svaki dan posjećivao te da se o Daničiću izjašnjavao kao budućem tajniku Akademije. 24. V. piše mu o mogućnosti da se Sabor raspusti, a da ne riješi pitanje Akademije te pita Daničića što joj je u tom slučaju činiti. Međutim, već 5. VI. 1867. piše mu da se neopisivo raduje tomu da je imenovan za tajnika, što mu je ona bila predložila prije dvije godine (već rekosmo da Julijina pisma Daničiću iz proljeća i ljeta 1865. nisu sačuvana). Nakon što je s Daničićevim zapošljavanjem u JAZU sve bilo riješeno, Julija mu 17. VI. 1867. šalje 100 forinata da si kupi predmet koji će mu biti od koristi za novi posao (Ivšić 1925: 121). Već prije toga (2. I. 1867.) zaželjela mu je od svega srca da bude ures i potpora „Južnoslavenskoj akademiji“ i vjeran podanik austrijskoga cara, što ona, kaže, ima pravo očekivati od njega na temelju dosadašnjega iskustva (1925: 119–120). Kneginja podsjeća Daničića 12. VIII. 1867. da nikada ne smetne s uma da je sada austrijski podanik.

U kojoj je mjeri Daničić Račkoga oduševio svojim lojalnim ponašanjem, radinošću, i voljom da bude od koristi Akademiji, Zagrebu, pa i cijeloj Hrvatskoj, vidljivo je iz toga da je Rački 11. XI. 1876. Strossmayeru predložio Daničića za

⁸ Julija piše 18. III. i 23. III. 1867. Daničiću da se boravak Cara u Pešti produžuje upravo zato kako bi se postigao sporazum i s Hrvatskom; Julija se nada da će to uspjeti i nada se da će se Strossmayer složiti, a ona da je u tom smislu Strossmayeru već pisala. Usp. o tom i pisma od 28. III. 1867. i 14. IV. 1867.

budućega predsjednika JAZU⁹ (Smičiklas 1895: 83). Strossmayer je odgovorio na taj prijedlog 14. XI. 1876. dosta neodređeno: „Vele bi mi drago bilo, da vrli naš Daničić u Zagreb dođe.“ (Šišić 1928: 70–71; 72). Iz korespondencije se na više mjesta može razaznati oduševljenje Daničićem u Račkoga, a suzdržanost, iako uvijek ljubazna, u Strossmayera.

Daničićeva preobrazba – utjecaj Zagreba i „onoga koji čini što u svijetu biva“

Dolaskom u Zagreb Daničić više nije svoja djela kao „Srbini istočne crkve“ posvećivao „Srbima zapadne crkve“, a odmah u prvom broju *Rada JAZU* 1867. godine objavio je tekst o glasovima /ć/ i /đ/ u kojem za štokavštinu kaže da je to „naš, hrvatski ili srpski“ jezik (Rad JAZU 1 (1867): 121). U prvom broju *Rada JAZU* otisnuto je i njegovo „Izvešće tajnikovo“ (54ff), u kojem govori o „našem narodu“ „hrvatskom ili srpskom“. Taj je tekst, za razliku od Daničićeve znanstvene raščlambe o fonemima /ć/ i /đ/, tiskan pravopisom i jezikom zagrebačke filološke škole, isto kao i zapisnici otisnuti u tom broju *Rada JAZU*. Tim dvama Daničićevim tekstovima pokazano je čitateljstvu troje: 1) da je Daničić napustio velikosrpske postavke koje je zastupao do dolaska u Zagreb, 2) da Daničić kao službenik Akademije poštiva i usvaja pravopisno-jezičnu normu zemlje u koju je došao živjeti i raditi, 3) da će Akademija glede jezika i pravopisa u svojim izdanjima biti tolerantna i objavljevati književne i znanstvene tekstove u skladu sa željama autora. Budući da Daničić u prvom broju *Rada JAZU* nastupa i kao djelatnik Akademije i kao znanstvenik, svoje je tekstove objavio u skladu s dvjema normama. Legitimaciju toj dvojnosti dao je Vatroslav Jagić kojemu je Franjo Rački omogućio da 1864. godine u novopokrenutom časopisu *Književnik* napadne Adolfa Vebera Tkalčevića i da se ne pridržava službene pravopisne norme, dok ju istovremeno na svojem učiteljskom radnom mjestu u Zagrebu (navodno) ne dovodi u pitanje (Vince 2002: 589, Smičiklas 1895: 50).¹⁰ Jagić je u

⁹ „Misle me ipak birati za predsjednika, da se tijekom riješe neprilike, jer si inače ne znadu pomoći. Daničić je pozvan, da preuzme redakciju 'Rječnika', pa upravo danas odgovara, da neka se i Akademija seli u Đakovo sa mnom. U ostalom dobro će doći Daničić; ja ću ga nagovoriti, pa bi nastojao, da on postane predsjednikom. Jagića je profesorski zbor u Odesi izabrao opet za profesora, te će po svoj prilici i primiti taj izbor, jer u Berlinu nije zadovoljan ni on ni žena.“

¹⁰ „Stroga je naredba izašla, da se učitelji ne smiju služiti ovim [Jagićevim] pravopisom“, Smičiklas 1895: 50. Časopis *Književnik* uređivali su F. Rački, V. Jagić i Josip Torbar, a svrha mu je bila dokazati „protivnicima Akademije u bečkome središtu i starijoj generaciji 'domorodacah' da u hrvatskoj inteligenciji postoje svi uvjeti za ozbiljan znanstveni rad a prema tome i za Akademiju“ (Gross 2004: 67). Čirilичno izdanje Daničićeva djela *Oblici srpskoga jezika* iz 1863. godine Vatroslav je Jagić 1864. dočekao s velikom pohvalom u časopisu *Književnik*. Jagić u tom prikazu ne samo da veliča Daničića i njegove *Oblike...*, već napada Tkalčevića i njegovu *Slovnícu...* Zamjerke Daničiću, ako ih ima, izražava vrlo biranim riječima, a za pokudu Tkalčevića riječi ne bira. Usp. ovu njegovu izjavu: „U poblizje dokazivanje neću se upustiti, jerbo bi žalibože morao reći, da je samo s jedne strane [u Daničićevim *Oblicima*] skoro sve kako valja da bude, a s druge strane [u Veberovoj *Slovníci*] mnogo toga onako, kako nevalja“, *Književnik* I:1: 127–129, 128.

prvom godištu *Književnika* svoj uvodni članak *Naš pravopis* završio prenošenjem teksta *Bečkoga književnoga dogovora* i popisom njegovih potpisnika, među kojima se nalazio i Ivan Mažuranić (*Književnik* I:2: 180). Naime, Mažuranić je, iako je potpisao *Bečki dogovor*, 1862. propisao stari „ilirski“ pravopis i time zapriječio reformu hrvatskoga (školskoga) pravopisa za koju se zalagao Vatroslav Jagić. Jagić u spomenutom tekstu kritizira Daničićovo nacionalno razdvajanje štokavštine i čakavštine (*Književnik* I:1: 12–13), no to čini obazrivo i izbjegava spomenuti da Daničić slijedi Franca Miklošiča. Dok je s jedne strane Jagić prema Daničiću vrlo odmjeren, glede Vebera to nimalo nije pa mu objavljuje samo one dijelove njegova odgovora za koje on (Jagić) smatra da ih treba objaviti (*Književnik* I:2: 180–181). Bez podrške i poticaja Franje Račkoga Jagić se tako neprimjereno prema Veberu vjerojatno ne bi odnosio.

Protiv reformiranoga i prilagođenoga Đure Daničića nitko u Zagrebu nije mogao imati ništa protiv. Štoviše, on je napustio Srbiju i priklonio se je hrvatskim kulturnim djelatnicima koji su Zagreb kanili učiniti glavnim južnoslavenskim gradom i koji su smatrali da koncepcijom „hrvatskoga ili srpskoga jezika“ treba osporavati Karadžić–Miklošičevu nacionalnu razdiobu srednjojužnoslavenskih narječja, a koju je do dolaska u Zagreb zastupao i Daničić kao najistaknutiji srpski jezikoslovac svojega vremena. Daničić je tako za Strossmayerovu politiku koju opisuje Maretić, postao ne samo prihvatljiv, već iznimno koristan. Tomu je u prilog išlo i to da je Daničić odbacivanje svojih velikosrpskih stajališta vrlo razložno i uvjerljivo obrazložio srpskoj publici 1874. godine, nakon što je napustio Hrvatsku i vratio se u Srbiju. Pored toga, Daničić je iste godine u Beogradu (također na ćirilici) objavio svoju *Istoriju oblika srpskoga ili hrvatskoga jezika do svršetka XVII vijeka*. U vrijeme u koje su se suvremeni jezici ocjenjivali dijakronijskim mjerilima, Daničić je tu svoju vrlo važnu knjigu o povijesti oblika svojega jezika napisao uglavnom na temelju hrvatskoga književnojezičnoga korpusa. Time je pokazao da je njegov književni „srpski ili hrvatski jezik“ prirodni nasljednik poglavito hrvatske književnojezične tradicije. Kaže da se u istraživanju ograničio na kraj XVII. stoljeća jer je „do tada u srpskom ili hrvatskom jeziku već bilo svršeno ako i nije svuda preovladalo sve čim se sadašnji oblici njegovi razlikuju od starijih“. Daničić u nastavku nabraja djela iz kojih je crpio, i to djela V. Andrijaševića, I. Bandulavića, Š. Budinića, F. Vrančića, Glavinića, B. Gradića, F. Gundulića, A. Gučetića, D. Ranjine, M. Divkovića, R. Đamanjića, D. Zlatarića, J. Jerkovića, B. Kašića, B. Karnarutića, S. Matijevića, J. Mikalje, I. T. Mrnavića, N. Ranjine, M. Orbinija, P. Posilovića, J. Radojevića, P. Hektorovića, A. Čubranovića, te djela pisaca zastupljenih u tada pokrenutoj ediciji *Stari pisci hrvatski*. Tim korpusom Daničić je srpskoj publici – u skladu s negdašnjim preporukama J. Kopitara – kao novo „domovinsko središte“ književnoga jezika ponudio autore kojih izričaj Srbi do V. S. Karadžića i Đ. Daničića nisu osjećali svojim, jer su bili prožeti katolicizmom

i duhom zapadnoga civilizacijskoga kruga, a znatan je dio tih autora svoj jezik ili svoju etničku pripadnost označivao hrvatskim imenom. Ostvarivanju istih ciljeva trebao je poslužiti i *Rječnik JAZU* u kojem su srpska vrela nasuprot hrvatskima predstavljala tek neznatnu manjinu, a koji je pod Daničićevom redakcijom počeo izlaziti 1880. godine. Daničić je takvim djelovanjem u književnosti eliminirao preostale kulturno-jezične obrambene mehanizme srpskoga pravoslavlja pred dominantnim katoličanstvom, a ujedno je promovirao i latinicu među Srbima. Rački i Strossmayer tim su razvojem bili zadovoljni, ne samo kao hrvatski političari, već i kao dužnosnici Katoličke crkve u vremenu u kojem se Rim zalagao za ujedinjenje s pravoslavnim crkvama. Bili su uvjereni u hrvatsku kulturnu nadmoć na južnoslavenskom prostoru, i to ne samo Rački, već i Strossmayer, koji je smatrao da je Zagreb „nedvojbeno predodređen za ateneju južnih Slavena“ (Auburger 2012: 29).

Provoditelji jezične politike osmišljene u bečkim kancelarijama Daničiću su rekli kakvu jezičnu politiku od njega očekuju u Zagrebu. U pismu Ilarionu Ruvarcu iz 1867. godine u povodu Ruvarčeva odbojnoga stava prema „zajednici sa kekavcima“ (kajkavcima), Daničić stoga odgovara ovako: „ne činite sebi iluzija“, „neće u vas i u vaše ‘braće’ iskati dopuštenja onaj koji čini što u svijetu biva“ (Đurić 1981: 8–22, 20). „Onaj koji čini što u svijetu biva“, tj. ondašnji mjerodavni politički krugovi u Beču, a zatim i Pešti, podupirali su i usmjeravali jezično i kulturno ujedinjenje Hrvata i Srba na prostoru zajedničke države, a ciljali su, vidjet ćemo, i mnogo šire.

Južnoslavenstvo J. Strossmayera i F. Račkoga i jezično pitanje

Prema nekim tumačenjima Strossmayerovo „hrvatsko jugoslavenstvo“ vjerojatno je bilo nadahnuto od Austrije kojoj je ono „trebalo kao jedno od sredstava njezinog prodiranja na jugoistok“ (usp. Pederin 2005: 497). Međutim, vjerojatnije je da se radilo o prepletanju interesa jer je Strossmayerova jugoslavenska ideologija bila prirodni nasljednik staroga hrvatskoga „ilirskoga“ ideologema koji je hrvatsku narodnosnu integraciju sagledavao unutar južnoslavenskih ili panslavenskih prožimanja (usp. Auburger 2012 i Valentić 2013). Interesi Strossmayerova južnoslavenstva djelomice su se podudarili s interesima austrofilskoga „južnoslavenskoga“ projekta koji je u Beču utemeljio Jernej Kopitar (vidi gore i Grčević 2009), a nakon Kopitarove smrti 40-ih godina nastavio voditi Franc Miklošič. Strossmayer i ljudi iz Račkoga projekta razlikovali su se ponajviše u sagledavanju Hrvata i njihove uloge u budućem razvoju. Prema Strossmayeru Hrvati su u integraciji južnih Slavena trebali postati dominantnom narodnosnom sastavnicom koja svoje državno-povijesno pravo polaže i na Bosnu i Hercegovinu, a Zagreb je Zapadu trebao postati njegovim europskim vratima

prema Istoku (Auburger 2012: 28–29, 31). U sagledavanju Kopitara i Miklošiča Hrvati kajkavci trebali su postati Slovenci, a ostali su Hrvati Zapadu trebali poslužiti kao odskočna daska prema Istoku i postati „Srbima zakona rimskoga“ radi kulturno-političkoga vezivanja Srba i Srbije uz Zapad.

J. Strossmayer i F. Rački smatrali su primjereno hrvatsko-srpsko jezično ujedinjenje,¹¹ koje bi se pokrenulo i kontroliralo iz Zagreba, okosnicom za širenje južnoslavenske ideologije u smislu u kojem ju u Strossmayera opisuje Maretić (vidi uvodni dio ovoga članka). Širenje te ideologije trebalo se je odvijati prema prvim očekivanjima uz pomoć Austrije i uz njezin *Drang nach Osten*, no i uz savezništva i dogovore mimo i protiv Beča, koji su se tražili od Budimpešte do Beograda (usp. Valentić 2013: 121, 124–125, 129, Biondić 2010: 52–61). F. Rački i J. Strossmayer podržali su stoga Bečki projekt i usmjeravali ga tako da kulturno-politički bude od koristi Zagrebu.¹² To je vidljivo u organizaciji Daničićeva dolaska u Zagreb i u Daničićevu iznenadnom napuštanju velikosrpskih stavova. Ne može biti slučajnost da se on velikosrpskih stavova odrekao čim je preuzeo dužnost tajnika JAZU. On to ne bi učinio da se tako od njega nije tražilo.

Iz zapisnika sa sjednice historičko-filologičkoga razreda od 10.VII.1867. može se razaznati kako je teklo Daničićovo odustajanje od njegovih velikosrpskih teza i kakvim ga je zahtjevima s tim u svezi izložio Rački. Najprvo, Daničić je Razredu na toj sjednici priopćio „da skuplja gradju za obširan rječnik hrvatsko-srbskoga jezika“ (Rad JAZU 1: 271). Zatim je Daničić pročitao svoj gore spomenuti rad o glasovima /ć/ i /đ/ u povijesti slavenskih jezika, nakon čega je odlučeno da se rad tiska u časopisu akademičkom (Rad JAZU 1 (1867): 271). Na istoj je sjednici Daničić skupa s Franjom Račkim čitao i Jagićevo djelo *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga*. Na prijedlog Daničića i Račkoga Razred je odlučio „skupnoj sjednici“ predložiti tiskanje Jagićeva djela na trošak Akademije.

Strossmayer je nakon načelnih dogovora s Julijom godine 1865. zasigurno Račkomu prepustio da se s Daničićem dogovori oko formalnosti vezanih uz njegovo odustajanje od velikosrpskih stajališta. Suprotstavljajući se nacionalnoj razdiobi štokavštine, kajkavštine i čakavštine i ujedno zastupajući ideju o južnoslavenstvu koje bi se okupljalo oko zajedničkoga „hrvatskoga ili srpskoga

¹¹ Usp. programski stav F. Račkoga iz 1860.: „Želi li Jugoslovenstvo jednim narodom u duhovnom smislu postati, to bi imalo nastojati, da se sjedini u književnom jeziku... Ovo toli žudjeno jedinstvo svih Jugoslovena a ponajprije Srbo-Hrvata i Slovenaca pospješiti bi imala jugoslovenska akademija, kojoj prvi i najveći Jugosloven naumi metnuti temelj. Mi se odavna nijednomu domaćemu zavodu toliko neuzradovamo, koliko ovomu, jer u njem uvidjamo jedini put k jugoslovenskoj književnosti. Shvatimo li važnost ovoga društva, a ustrojimo li ga prema našim potrebama – ono nam bude čvrstim vezom skapčajućim Srbo-Hrvate sa Slovenci i Bugari, sdružecim Jugoslovene – vjerom i politikom razdružene – u jedan narod. Ovdje Hrvate i Srblje jezikom i knjigom stopismo u jedno. A tako i jest pravo uzprkos pojedinim kratkovidnim nastojećim nas razdvojiti, gdje nas Bog sjedini“, Smičiklas 1895: 34.

¹² Posebno bi trebalo istražiti i opisati razilaženja Bečkoga projekta od službene politike Beča u pojedinim razdobljima.

jezika“, Rački je i od nekih svojih hrvatskih suvremenika tražio da uz naziv „hrvatski“ domeću „ili srpski“, pa je zasigurno slično tražio i od Daničića, to više što je upravo njega pored Karadžića smatrao tvorcem „apsurdne“ teorije o čakavštini kao hrvatskom jeziku, a o čakavcima kao jedinim „pravim“ Hrvatima. O tom svjedoči pismo F. Račkoga V. Jagiću od 9. XII. 1862.:

„Naši dakle stari spomenici pisani su većinom čakavskim razriječjem, nù ovo nije stari hrvatski jezik, inače imali bismo braniti onaj absurdum Vukov i Daničićev, da su čakavci jedini Hrvati, dočim čakavština je razrečje hrvatštine.“

Rački priopćuje Jagiću da bi on čitanku „starohrvatskoga“, za koju je pročitao da je Jagiću naloženo da ju sastavi, nazvao čitankom „književnih starinah hrvatskih ili srbskih“. U nastavku predlaže Jagiću da u čitanku uvrsti „i njeke spomenike pisane štokavštinom“, jer se i oni istim pravom mogu „prozvati starimi spomenici hrvatskoga jezika“, a zaključno predlaže da se uvrste i bugarski tekstovi, slijedom čega bi čitanci trebalo dati naslov „čitanka iz starinah književnih jugoslovenskih“ ili pako „čitanka iz književnih starinah hrvatskih, srbskih i bugarskih“ (Jembrih–Vukičević 2012: 31–34).

Franjo Rački zalagao se za sagledavanje kajkavskoga kao dijela hrvatskoga jezika, a ne slovenskoga, već u vrijeme u koje npr. Jagić zbog Miklošičeva utjecaja to nije usvajao (usp. pismo Jagića Miklošiću od 1. II. 1880., Sturm-Schnabel 1991). Kada to uzmemo u obzir, postaje jasno da je Rački tolerirao Daničićovo isključivanje kajkavštine iz Rječnika JAZU (unatoč *Ogledu* Rječnika u kojem Daničić najavljuje da će kajkavština biti uključena!) samo zato što je s Daničićem postigao dogovor koji se temeljio na kompromisima. Na taj dogovor zasigurno je utjecao Miklošič kao Daničićev mentor, utjecajni bečki profesor slavistike, dvorski savjetnik, doživotni član Carskoga vijeća, vitez austrijskoga Carskoga reda Leopoldova, bivši rektor bečkoga sveučilišta, član raznih akademija i drugih utjecajnih udruga (usp. u tom smislu Finka 1981, Finka 1973: 194ff, Maretić 1916: 28–29).

Mnogo toga govori da su Rački i Strossmayer polazili od toga da se željeno hrvatsko-srpsko književnojezično ujedinjenje može provoditi na temelju normativnih rješenja koja je usvojio Daničić, iako se Rački osobno, a ni Strossmayer, Daničićeve jezične stilizacije ni pravopisa nisu pridržavali. „Prirodna“ modifikacija hrvatskoga književnoga jezika u korist Daničićeve stilizacije i pravopisa i nastanak vrhunskih normativnih djela toga jezika u Zagrebu vezalo bi Srbijance normativno uz Zagreb. Time bi se pod vodstvom Zagreba započela ostvarivati vizija o jezičnom i kulturnom ujedinjenju južnih Slavena, i to tako da Zagreb sa svojom Južnoslavenskom akademijom trajno zadobije mjesto glavnoga i dominantnoga kulturno-društvenoga središta. Međutim, iako su Hrvati krajem XIX. stoljeća potrebna djela objavili – *Hrvatski pravopis* (1892.), Maretićeva školska

Gramatika hrvatskoga jezika... (1899.), *Rječnik hrvatskoga jezika* (1901.) –, ona nisu mogla postati normativna za Srbijance jer se oni, kako je slutio M. Pavlinović već 1876. godine, „povukoše u šumadinsku ekavštinu“, valjda zato da se „ne pomiešaju s Hrvatima“ (1876: 144). Hrvatsko–srpsko okupljanje oko jezika u stilizaciji zagrebačke filološke škole nije bilo moguće, a ni sami Hrvati još se nisu bili složili oko bitnih normativnih pravopisnih i jezičnih pitanja. S druge strane, Karadžić–Daničićeva stilizacija većemu je dijelu hrvatskih kulturnih djelatnika u bitnim crtama bila prihvatljiva kao jedna od realizacija hrvatskoga književnoga jezika. Kao što je pokazao R. Katičić, velik je dio Hrvata Karadžićevu književnojezičnu djelatnost smatrao nastavkom višestoljetne hrvatske književnojezične tradicije, a takvu je svoju ulogu u više navrata izrijekom potvrđivao i sam Karadžić:

„S gledišta hrvatske sredine Karadžićeva se djelatnost pokazivala prije kao dojmlija aktualizacija duge tradicije ilirskoga književnog jezika, kao ohrabrujuće svjedočanstvo njezine suvremene životnosti, kao očit primjer kolik ugled ona može steći u svijetu i, napokon, kao odlučno približavanje srpskoga književnoga jezika njihovim vlastitim književnim strujanjima. Gledana s te strane, Karadžićeva su se djela pokazivala kao osobito vrijedni i ugledni uzorci ilirskoga književnog jezika koji su nastavljali njegovu stoljetnu tradiciju.“ (Katičić 1988: 39)

Karadžić–Daničićeva orijentacija prema štokavskim organskim idiomima nailazila je među Hrvatima na pozitivan odjek ne samo zato što je bila logična i u skladu s bitnim dijelom hrvatske književnojezične baštine, već i zbog smjernica ondašnjega jezikoslovlja, koje je jedino organske idiome smatralo „pravim“ i „neiskvarenim“ „jezicima“. Fonološki pravopis kakav je zastupao Karadžić, a osmislio J. Kopitar, imao je također svoje zagovaratelje u Hrvatima koji su smatrali da Karadžićeva fonološka pravopisna načela više-manje predstavljaju pravi hrvatski povijesni pravopis, a da je Gajev morfološki pravopis inovacija uvedena prema uzoru na pravopise drugih slavenskih jezika, posebice češkoga. Jedan od važnijih podupiratelja fonetsko-fonološkoga pravopisa Josip Pasarić piše 1899. da je posve „krivo mišljenje, da je fonetika izvorno srbski pravopis.“ Glede starije srpske tradicije tumači „da tu prevladjuje opora etimologija, posudjena i prenesena iz slaveno-ruske književnosti. [...] Vuk je doduše postavio pravila eufonskog pisanja; ali se ta misao nije rodila u njegovoj glavi, već ga je na to uputio slavista Kopitar, koji je bez sumnje taj princip pisanja nazreo u staroj hrvatskoj književnosti.“ (35). „Fonetika“ odnosno „Princip eufonski tako je star u knjizi i jeziku hrvatskom, kao što je stara i sama pisana književnost naša“ (1899: 33–34). Pasariću je nesporno „da su Vuku bili učitelji hrvatski pisci u pisanju eufonskom, koje je evo ustalio i usavršio tek onda, kada je dublje proučio stare hrvatske knjige i proputovao Dalmaciju, tu kolievku hrvatstva.“ (36). Kao dokaz služi mu Maretićeva knjiga *Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima* iz 1889. Za razliku od Daničića i njegove *Istorije oblika...* Maretić je u toj knjizi osim korpusa

hrvatskih štokavaca i čakavaca uvrstio i velik korpus hrvatskih kajkavaca, kazujući time što on misli o opsegu hrvatskoga jezika, i to u vrijeme u koje su neki drugi (i hrvatski!) jezikoslovci kajkavštinu pod Miklošičevim utjecajem još uvijek svrstavali u slovenski jezik. Bez obzira na Maretićev jezičnopolitički motiv pri pisanju te knjige i bez obzira na njegovo iskrivljivanje pojedinih činjenica u korist „Vuka“, on je tadašnjoj publici „dokazao“ da su Hrvati u većem dijelu svoje povijesti slijedili uglavnom fonetsko-fonološka, a manjim dijelom etimološko-morfološka pravopisna načela (s izuzetkom npr. jednačenja po zvučnosti u prefiksima koji završavaju na -d i -z, zbog čega se je više-manje sustavno pisalo npr. *odhraniti, podkopati* i pretežito *izcijediti*). To je pogodovalo stvaranju ozračja u kojem će se u Hrvata službeno moći odbaciti morfološki pravopis kakav je dominirao u pravopisima većine ostalih slavenskih naroda, a iz gramatičke norme ujedno ukloniti nesinkretizirani nenovoštokavski množinski padeži kojima se jezik zagrebačke filološke škole najviše razlikovao od većinske govorne štokavštine, a koje su rabili i Karadžić i Daničić. Tekst koji je Josip Pasarić napisao s ciljem da V. Jagiću predbaci oportunitizam u zastupanju hrvatskih interesa, završava opisom kako su srpski jezični reformatori V. Karadžić i D. Obradović bili pod izravnim utjecajem hrvatske pismenosti. Pasarić poentira: „U oči toga smiešna je i glupa ona krilata rieč, da su Hrvati uzeli književni jezik od Srba, dok je upravo obratno živa i neoboriva istina, zajamčena svom historijom književnosti.“ (40). Zbog tih je razloga otpore Karadžić–Daničićevoj stilizaciji trebalo uklanjati i u srpskom okružju, jer je velik dio Srba još u vrijeme Daničićeva dolaska u Zagreb njegov pravopis i jezični tip još uvijek doživljavao pretjerano „zapadnim“, i pod prevelikim hrvatskim utjecajem.

U hrvatskom društvu razvio se je zbog opisanih okolnosti dvojak odnos prema Karadžiću: dok su ga s jedne strane cijenili kao osobu koja ustrajno promiče njihovu vlastitu književnojezičnu tradiciju, a na štetu one srpske pravoslavne, s druge strane osporavali su ga kao predstavnika velikosrpske ideologije. Do suprotne je podijeljenosti došlo na srpskoj strani. Ondje je Karadžić kao autor teze *Srbi svi i svuda* bio odlično prihvaćen, a kao književnojezični reformator bio je predmetom sporova i prijepora jer je prekinuo srpsku književnojezičnu tradiciju. Godine 1861., dok je u Kneževini Srbiji još bila na snazi zabrana Karadžićeva pravopisa i knjiga, Karadžić je u Hrvatskoj izabran za počasnoga građanina Zagreba. Nakon njegove smrti 1864. Car je Karadžićevoj udovici na prijedlog dvorskoga kancelara Ivana Mažuranića dodijelio „znatnu novčanu podporu“, a u Zagrebu su se počela skupljati sredstva za podizanje spomenika Karadžiću. Strossmayer je u tu svrhu darovao 1000 forinta, a Metel Ožegović 500 forinta. Spomenik se nije realizirao, već su skupljena sredstva darovana Karadžićevoj udovici (Polić 1899: 131).

„Jezik jugoslavenski“ – nesuđeni službeni jezik Trojedne Kraljevine

Prihvativši ideje Josipa Strossmayera i Franje Račkoga, Hrvatski sabor donio je 12. VIII. 1861. zakonski prijedlog u kojem se „jezik jugoslavenski“ određuje službenim jezikom Trojedne Kraljevine (Čorkalo 2013: 46). Iste se je godine u hrvatskim priopćajnicama pisalo da će Jugoslavenskoj akademiji, koje je osnivanje službeno pokrenuto u Saboru 29. IV. 1861., glavni cilj biti „postaviti temelj jednomu književnomu jeziku za sve Jugoslavene“ (Polić 1899: 12). Strossmayer se je u tom smislu izjašnjavao i u Saboru 1861. godine (Polić 1899: 29). On je uz dar od 50.000 forinta za ustrojavanje Jugoslavenske akademije banu Šokćeviću 10. XII. 1860. uručio pismo u kojem opisuje zašto južni Slaveni trebaju „jedan književni jezik“, da „u kolo srbsko-hrvatske književnosti najprije“ treba povući braću Slovence, a da „tomu kolu mogli bi se približiti i radini Bugari“. Grad Zagreb s „punim pravom zaslužuje biti stolicom jugoslavenskoga učenoga društva“ „u kom bi se imali stjecati i sjediniti svi bolji umovi hrvatski, srbski, slovenski i bugarski, da viećaju, kojim bi se načinom imala najpreče stvoriti jedna narodna knjiga na slovjenском jugu“ (Ljetopis JAZU 1 (1878): 3–6).

U skladu s odlukom od 12. VIII. 1861. Sabor je Caru uputio dopis 11. XI. 1861. u kojem ga obavještava da je na realkah u Trojednoj Kraljevini učevnim proglasio jugoslavenski jezik:

„[...] neda se tajiti, da ponajveća zaprieka uspješnoga napredovanja školske mladeži u realnih struka pripisati se imade nesretnim centralističkim smjerom, s kojih mladež, prisiljena zatajiti svoj narodni jezik, moraše u svojoj domovini tuđim jezikom nauke učiti. Da se ovoj nepravdi konac učiniti, scienio je preponizno podpisani sabor trojedne kraljevine pravdoljubivu srcu Vašega Veličanstva ugoditi, te je jugoslavenski jezik trojedne kraljevine na svojih realkah učevnim jezikom proglasio.“ (Spisi III., br. 356, str. 217.)

Sabor u svojim drugim spisima jezik Trojedne Kraljevine razmjerno rijetko zove „jugoslavenskim“. Primjerice, u predstavci *glede susjednih oblasti, koje ne primaju dopise hrvatske* od 24. IX. 1861. (Spisi... III, br. 340, str. 190.–191.) Sabor piše Caru da je povratom Ustava povraćen „svim narodom a i trojednoj kraljevini ovoj, narodni joj jezik, kao izključivo poslovni i službeni“. Međutim, s više stranah Trojedne Kraljevine „prispijevaju saboru ovomu pritužnice našieh municipalnih vlastih, – da susjedne im oblasti izvan trojedne kraljevine“ vraćaju službene dostavke jer su „u službenom nam hrvatskom jeziku pisane“. Sabor osuđuje ponašanje susjednih oblasti koje tako postupaju i upozorava da Trojedna Kraljevina ne uskraćuje rješavanje dostavakah pisanih na drugim jezicima, „premda bi sliedeći intoleranciju gore navedenih oblasti“ Sabor mogao zahtijevati da oblasti inih narodnosti svoje dopise „na hrvatskom“ – „nama službenom jeziku dostavljaju.“ Sabor stoga moli Njegovo Veličanstvo „da bi ono najvišjom vlastju svojom odrediti

blagoizvolilo: da se jeziku našem, i od inih narodnostih austrijske države dužno štovanje izkaže, i pripadajuće mu pravo priznade.“ Konkretan povod tomu saborskomu dopisu Caru bila je pritužba Varaždinske županije od 17. IX. 1861. „kojom se tuži na susjedne oblasti, neprimajuće dopise hrvatske“ (Spisi... III: 189–190). Naime, (o)ptujski kotarski ured vraća predmete Varaždinske županije koji su pisani „narodnim hrvatskim t. j. jugoslavjanskim jezikom“, odgovarajući na njemačkom jeziku da ih ne može riješiti zbog neznanja jezika kojim su pisane. U Varaždinu tako ne postupaju, premda bi slijedeći „intoleranciju, dapače djetinsku nezrielost i bezumje ljudih kao što su članovi c. k. kotarskog ureda optujskog – i inih mnogih oblastih štono ne riedko slične dopise na županiju ovu upravljaju – morala dosljedno i ona zahtievati, da oblasti inih narodnostih na hrvatske županije hrvatske dopise upravljaju.“ Varaždinska županija moli Sabor da se izvoli pobrinuti „da se našem jeziku i od inih narodnostih austrijske države dužno štovanje izkaže i pripadajuće mu pravo pripozna.“

Pritužba Varaždinske županije i citirana predstavka Sabora Caru pokazuju da se je lingvonim (glotonim) „jugoslavenski“ u Hrvatskom saboru rabio u značenju *hrvatski jezik* i da se Slovenci tim jezikom, bez obzira na njegovo ime, nisu htjeli služiti. Odgovarali su na njemačkom da ga ne razumiju. Tu se naziru razlozi zbog kojih Strossmayer glede Slovenaca nije mogao uspjeti, a glede Bugara još manje, to više što su redoviti članovi Akademije morali biti austrijski državljani. U nekim drugim saborskim spisima i obraćanjima Caru hrvatski se jezik zove „jugoslavenskim“ samo zato što mu se želi u odnosu na njemački i mađarski pripisati veća važnost, kakvu kao samo „hrvatski“ po broju govornika nije imao.

Prije nego što je saborski prijedlog o „jugoslavenskom jeziku“ stigao do Cara i njegovih ljudi, predsjednik Hrvatskoga dvorskoga dikasterija u Beču Ivan Mažuranić ispravio je naziv „jezik jugoslavenski“ u „jezik hrvatski“ (Čorkalo Jemrić 2013: 46–47). Car je zakonski prijedlog o jeziku odbio u *Kraljevskom odpisu* od 8. XI. 1861., kojim je ujedno raspustio Sabor. Odbijenica glasi:

„Što se napokon tiče predložena nam zaključka saborskoga o jeziku narodnomu kao jeziku izključivo poslovnom, službenom i učevnom; kolikogod je čvrsta volja naša, da jeziku narodnomu i u uredu i u crkvi i u školi bude sačuvan položaj, koji ga punim pravom idje, i da mu bude osiguran razvoj čim je moguće veći: pri svem tom ipak nismo toga mnjenja, da bi se sve obstojeće u zemlji oblasti, dakle i oblasti naše vojničke i financialne, u poslovih svojih službenih; da bi se nadalje svakolika tamošnja javna društva u svojih spisih; da bi se napokon svikolici tamošnji državljani, dakle i oni, koji faktično pripadaju inomu kojemu jeziku, u svojem prometu, imali služiti izključivo jezikom kraljevine. Moramo vam dakle sa žalošću izjaviti, da pomenutomu zaključku, u njegovoj sadašnjoj redakciji, nemožemo podieliti previšnje naše kraljevske sankcije.“ (Spisi... III: 287–294, 293)

Iako Car saborski prijedlog o jeziku nije prihvatio, a time ni Mažuranićevu korekturu u tom prijedlogu, odredba „hrvatski jezik“ rabila se je u hrvatskim zakonima i propisima koje je do 1865. potpisivao Ivan Mažuranić kao predsjednik Hrvatskoga dvorskoga dikasterija i kao kancelar Hrvatske dvorske kancelarije, u koju je Dikasterij promaknut 1862. godine (Čorkalo Jemrić 2013: 47). Odredba „hrvatski jezik“ zatim je ušla i u Hrvatsko-ugarsku nagodbu 1868. godine i time postala pravno obvezujućom. Zbog nje je npr. Tomo Maretić svoju školsku gramatiku iz 1899. nazvao *Gramatika hrvatskoga jezika...*, dok je svoju veliku „znanstvenu“ gramatiku nazvao *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Tek nakon odlaska bana Khuen-Héderváryja 1903. godine i nakon što se je Armin Pavić 1904. godine povukao iz političkoga života i napustio mjesto predstojnika Odjela za bogoštovlje i nastavu, počela se je 1906. godine na inzistiranje hrvatsko-srpske koalicije protuzakonito i institucionalno kršiti odredba Hrvatsko-ugarske nagodbe o „hrvatskom“ kao službenom jeziku.

Dok je Mažuranić bio hrvatski dvorski kancelar odnosno predsjednik Dikasterija (1861.–1865.), zalagao se je za poboljšanje hrvatsko-austrijske suradnje koja je nakon Veljačkoga patenta od 1861. trebala ojačati politički položaj Hrvatske unutar Habsburške Monarhije, a Beču pomoći oslabiti poziciju Mađara. Međutim, Mažuranićeva zalaganja na hrvatskoj političkoj sceni nisu urodila plodom, a nisu ga podržali ni Strossmayer ni Rački (Szabo 2013: 108–109). U austrijskoj je politici uslijedilo „u početku prikriveno“ „austrijsko otvaranje prema politici [austro-ugarskoga] dualizma, što javnost, pa niti Hrvatski sabor“ ne će uspjeti na vrijeme primijetiti (Szabo 2013: 108). Mažuraniću se u to doba u Hrvatskoj zamjeralo da se kao kancelar Dvorske kancelarije nije trudio „izhoditi potvrdu“ Akademijinih pravila iz 1861. godine. Za vrijeme Mažuranićeva mandata car Franjo Josip potvrdio je 7. III. 1863. osnivanje Akademije, no njezina (izmijenjena) pravila odobrio je tek 4. III. 1866. na temelju podneska Sabora od 21. II. 1866., tj. nakon što je Mažuranić 1865. na položaju u Beču naslijedio Milan (Emil) Kušević (usp. Ljetopis JAZU 1 (1878): 7). Mažuranić je u Saboru zbog nedjelotvornosti glede Akademije prozvao i Strossmayer, tražeći da se Sabor u povodu Akademije opet obrati Caru (što je učinjeno 21. II. 1866.). Spor drugoga tipa počeo se između njih razvijati 1862. godine kada je Mažuranić propisao stari „ilirski pravopis“ kao službeni, unatoč širenju Šulekovih pravopisnih rješenja obrazloženih 1854. u časopisu *Neven*. Time je Mažuranić ušao u sukob sa strujom koja se bila okupila oko časopisa *Književnik*, osnovanim 1864. godine pod mentorstvom budućega predsjednika Akademije Franje Račkoga (usp. podrubnicu br. 10). Zbog svih tih vrlo složenih odnosa Ivan Mažuranić nije bio predložen za akademika. To je pak vjerojatno bio ključni razlog zbog kojega su Antun Mažuranić i Ivan Kukuljević

Sakcinski odbili svoje nominacije.¹³ Pored toga, Kukuljević je u *Narodnim novinama* kritizirao što su uz dvanaest Hrvata za imenovanje akademikima predloženi samo po jedan Srbin i Slovenac, a nijedan Bugarin, te da su izostavljeni toliki odlični ilirci kao Lj. Gaj, I. Mažuranić, itd., a od Slovenaca Miklošič i drugi (usp. Polić 1899: 209–210, 152, H. Sirotković 1993 prema Kaštela 2012: 120).

Lingvonim „jugoslavenski“ ušao je u Pravila JAZU iz 1866. formulacijom da je svrha Akademije „osobito njegovanje jugoslavenskoga jezika i književnosti“ (Rad JAZU 1 (1867): 2). Zastupnici južnoslavenske ideologije služili su se tim lingvonimom ipak samo rijetko. Rabili su, kad im je trebalo, prvenstveno naziv „jezik hrvatski ili srbski“ (usp. podrubnicu br. 11). Za napuštanje lingvonima *jugoslavenski* najzaslužniji je bio Vatroslav Jagić. U uvodu svoje *Historije književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga* (Jagić 1867) – koju je Daničić skupa s Račkim morao čitati na sjednici historičko-filologičkoga razreda 10. VII. 1867. – tumači da se pojam „južni Slovjeni“ rabi u tri značenja: u prvom značenju obuhvaćeni su Slovenci, Hrvati, Srbi i Bugari. U drugom značenju isključuju se Bugari jer su „odieljeni i u historijskom i u književnom pogledu od ostalih grana jugoslovenskih“. U trećem i najužem značenju obuhvaćaju se Hrvati i Srbi „jedniem imenom južnih Slovjena, ali taj se naziv ničim nepreporuča.“ (Na sličan način Jagić argumentira i u svojim manjim radovima objavljenima prije 1867.) Jagić najavljuje da će on u svojoj knjizi Hrvate i Srbe zvati svojim pravim imenima, „a jezik im jezikom hrvatskim i srbskim ili kadgod u kraće: jezikom hrvatsko-srbskim.“ (Jagić 1867: 1). Suprotstavljajući se postavkama kakve su zastupali Daničić i Miklošič, Jagić je već u *Književniku* 1864. godine (I:3: 333–334) zauzeo stav da je „jezik hrvatski i srbski bio od vieka jedan te isti“ i da uz tu „historičku istinu“ „danas pristaju svi glasoviti muževi našega i inieh naroda“. Jagić u *Književniku* jezik Hrvata ujedno zove „hrvatskim jezikom“, a slijedeći stare Daničićeve metode, hrvatskim mjestimice zove i jezik Srba.

Pojedini autori ne sagledavaju izvorni prijedlog Hrvatskoga sabora („jezik jugoslavenski“) u svezi sa Strossmayerovom ideologijom, već ga lapidarno tumače nedostatkom svijesti o hrvatskom kao materinskom jeziku, ne samo u saborskih zastupnika, već i u hrvatskom narodu Trojedne Kraljevine. Odbijanje jugoslavenskoga imena od strane Srba ujedno sagledavaju kao posljedicu navodno visoko razvijene srpske nacionalne svijesti pravoslavnoga pučanstva. Na taj se način u jednom dijelu literature stvara slika s jedne strane o neosviještenim Hrvatima koji lutaju u potrazi za identitetom i hvataju se za jugoslavenstvo, a s druge strane o nacionalno osviještenim Srbima koji točno znaju tko su i što

¹³ Tomu u prilog ide i pismo Ivana Mažuranića bratu Antunu od 17. VII. 1866.: „Mislim da je najpametnije da se odrečeš odmah časti akademičke, jer ne vjerujem nipošto da bi Ti s onakvimi elementi mogó ikad što uspješna radit u *literaturi*“, ... „Tko ima vremena i sposobnosti radit štogod u *literaturi*, taj more radit ako i nije član toga veleučena tiela.“, cit. prema Moguš 1978: 5.

su pa jugoslavenstvo odbacuju. Da je riječ o posve krivu sagledavanju, ilustrira slabo poznata i neobjavljena izvorna građa s popisa stanovništva Kraljevine Hrvatske i Slavonije iz 1890. godine i popisi imigranata koje su u luci New Yorka na otoku Ellis sastavljali američki službenici, bilježeći zemlju i mjesto podrijetla, državljanstvo, pa i narodnost pojedinih doseljenika (Rimac 2008, Grčević 2009: 25ff). Popis iz 1890. godine prvi je popis stanovništva nakon sjedinjenja Vojne krajine s Hrvatskom i Slavonijom i jedini je stariji popis stanovništva u kojem se prema iskazu popisanih razlikuje između „hrvatskoga“ i „srpskoga“ jezika – a što je u službenim tiskovinama naknadno izbrisano objedinjavanjem pod zajedničkim nazivnikom „hrvatski ili srbski“ (Rimac 2008: 226). Iako ne znamo na koji su način popisivači obavljali svoj posao i koje su sve iskaze (one regionalne npr.) uključivali pod rubriku „hrvatski“, a koje pod „srbski“, uočljivo je da brojni pravoslavci („grčko-istočni“) svoj materinski jezik tada nisu smatrali „srbskim“.

Za 369.600 popisanih pravoslavaca navodi se da im je materinski jezik „srbski“, a za 192.531 pravoslavca „hrvatski“ (Rimac 2008: 288–290). Gotovo polovica svih pravoslavaca srpskoga jezika u Hrvatskoj i Slavoniji potječe iz Srijema (152.108), dijela bivše Srpske Vojvodine koji je bio blizu Srbije i kao takav najviše izložen njezinu utjecaju. U Srijemu se za samo 3183 pravoslavca bilježi da govore hrvatskim kao materinskim jezikom. Za razliku od toga, kotar Srb npr. imao je prema popisu gotovo 100% pravoslavaca s „hrvatskim“ kao materinskim jezikom (Rimac 2008: 253). M. Rimac pokazuje da izuzev Srijema pravoslavci srpskoga jezika u Hrvatskoj i Slavoniji uglavnom obitavaju u mjestima s većim eparhijskim središtima (258). Upravo u takvim središtima Srpska je pravoslavna crkva mogla najlakše promicati srpsko nacionalno ime putem vjeroispovijedne odrednice „Srbini“ (o začetcima tih razvoja usp. Jagić 1867: 3–4). Potpunosti radi treba spomenuti da žene pravoslavne vjere tijekom popisivanja nisu imale ravnopravan status pa se za velik broj bilježi da im je materinski jezik nepoznat (291.973). Glede katolika situacija je u popisu iz 1890. sljedeća: za 1,342.379 bilježi se da im je materinski jezik „hrvatski“, a za 2424 rimokatolika, većinom u Srijemu, da im je materinski jezik „srbski“.

U radu iz 2009. pokazao sam da se u Americi od 1892. godine neobično mnogo pravoslavaca s ovih prostora deklariralo Hrvatima po narodnosti (Grčević 2009: 25ff). S obzirom na te popise može se postaviti hipoteza da oni pravoslavci koji su se u domovini 1890. godine na popisu stanovništva izjašnjavali govornicima hrvatskoga jezika, u Americi od 1892. nastupaju kao Hrvati po narodnosti (usp. Grčević 2009: 24ff). Međutim, da ih je tko pitao što su po vjeri, vrlo vjerojatno bi odgovorili da su „Srbi“. To je bio razlog zbog kojega se „pravoslavni Hrvati“ u Americi uglavnom nisu uključivali u hrvatska društva, koja su bila katolička, već u ona srpska. Raskol između hrvatstva i pravoslavlja zorno oprimjeruje iskaz

jednoga pravoslavca iz Crne Gore u XIX. stoljeću, kada kaže „mi smo Hrvati, ali smo srpske vjere, pa nam je i jezik srpski.“ (Strčić 1987: 163).

Za razliku od dobroga dijela srpskoga pravoslavnoga puka u Hrvatskoj srpski su političari u Hrvatskom saboru bili izrazito nacionalno osviješteni i uporno su inzistirali na srpskom imenu. Jednim takvim povodom Josip Vranyczany izjavio je u Saboru (1865.–1867.) sljedeće:

„Srbi svojim imenom tjeraju upravo agresivnu politiku, a mi stojimo u defenzivnom položaju; da je sbilja tomu tako, dokazuje nam to, što su s početka uzeli za oznaku Srbstva vjerozakon, zatim štokavštinu tako, da po njihovu umovanju nebi bilo Hrvata izim možda u primorju.“ (Polić 1899: 168)

Podatci s popisa stanovništva i zapisi iz Amerike svjedoče da „jezik jugoslavenski“ i „jugoslavenstvo“ u hrvatskoj politici XIX. st. nisu bili rezultat neraširenosti hrvatskoga narodnoga imena u pučanstvu Trojedne Kraljevine. Riječ je bila o ideologiji pojedinih hrvatskih političkih prvaka koji su pod pritiskom političkih danosti i pod utjecajem geopolitičkih i strateških planova velikih sila i Rima osmišljali južnoslavensko zajedništvo u kojem Hrvati ne bi bili podčinjena, već dominantna sastavnica (usp. Auburger 2012, Strčić 2006). Sudeći prema primjedbi Franje Račkoga Josipu Strossmayeru od 9. V. 1879., mnogi hrvatski sveučilištarci za tu ideologiju nisu imali razumijevanja i osuđivali su ju kao nehrvatsku:

„Mladež nam s rijetkom iznimkom ne vrijedi ni pišljiva boba. To Vam je prava divljač. Preko pola sveučilišne mladeži pripada Starčevićevoj sekti. Ovih dana su Vašu sliku, koja je bila u sobi akademičkoga društva „Hrvatski dom“, nagrdili, narisav joj brkove.“ (Šišić 1928)

Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika

Jugoslavenska akademija pozvala je Đuru Daničića u studenom 1876. da se vrati u Zagreb radi izdavanja *Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Rački obavještava Miklošiča već 25. II. 1875. i 20. X. 1875. da se građa za Rječnik skuplja od 1867. i da se „nadamo“ da će sljedeće godine započeti njegova redakcija. Glede Daničića kaže: „Nakana je, da Gj. Daničić dodje ovamo i ostane, dok se redakcija svrši.“ (Sturm-Schnabel 1991: 383–384). Daničić je poslove na *Rječniku* pokušao prenijeti u Beograd, a zatim se je 10. VIII. 1877. kao profesor beogradske Velike škole obratio ministru inozemnih poslova Jovanu Ristiću i zatražio dopust radi odlaska u Zagreb. Daničić je bio svjestan činjenice da je njegov prvi odlazak u Zagreb 1866. godine (gdje je boravio do 1873.) bio organiziran tako da bude od koristi Jugoslavenskoj akademiji i Hrvatskoj. Kako bi 1877. izbjegao kritike u tom smjeru i kako bi lakše ishodio dopust, Daničić se u svojem dopisu Ristiću poistovjećuje sa Srbijom i tvrdi (uobičajeno za takve situacije na čistoj ekavici) da

se „stvar svodi na prosto pitanje: je li za Srbiju bolje da se ovaj posao uradi s njom ili bez nje?“. Prema njegovu mišljenju „Srbija ne može želeti da se bez nje radi“ (Stojančević 1981: 469–474, 471).

U srpnju 1878. godine objavljen je *Ogled* u kojem je Daničić predstavio koncepciju *Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Već prije objave *Ogleda* Šulek piše Jagiću 15. VI. 1878. da je Daničić Račkoga kao „predsjednika sasvim predobio za svoju osnovu (tj. rječnika), tj. za novi pravopis, akademija ni pitana nije.“ (Vince 1981: 392).

U pismu od 8.X.1878., u kojem Rački javlja Strossmayeru da naša „monarhija unišla je na slijepo u Bosnu“ i da je ovdje „na dnevnom redu *serbofagija*“, spominje da ćemo mi koji ne plivamo dnevnom strujom „pripravljati put onomu korektivu“. O kojem je ili kakvu „korektivu“ riječ, kaže u pismu od 11.XI.1878. u kojem izdavanje *Rječnika* proglašava „za tako važno poduzeće, da će Akademija, ne bude li potpore od zemlje, rađe ograničiti drugi književni rad“.

Godine 1879. objavljena su u *Radu JAZU* 45 (1878., 158–213) četiri prikaza *Ogleda*. U uvodu se kaže da na „priedlog urednika akademičkoga rječnika pravoga člana prof. dra Gj. Daničića pozvani su osim članova u Zagrebu stanujućih posebnim pismom od 24 srpnja o. g. br. 171 akademici prof. dr. Franjo vitez Miklošić u Beču, prof. I. I. Sreznovski u Petrogradu, prof. dr. V. Jagić u Berlinu i prof. Stojan Novaković u Biogradu, da izjave svoje mnijenje, jeda li se s osnovom toga djela slažu, te jeda li bi se imala i mogla i u čem promieniti ili popuniti.“ Budući da Jagić svoju ocjenu nije poslao, u *Radu JAZU* 45 objavljuju se ocjene koje su napisali Miklošić, Sreznovski, Veber i Novaković. Veber je u svojoj ocjeni iznio niz bitnih primjedaba. Ovdje valja spomenuti isključivanje hrvatskih suvremenih pisaca za koje Veber primjećuje da „mnogo bolje poznavaju čisti hrvatski jezik, nego li pisci šematizamah naših biskupijah okolo g. 1870.“ itd. Veber zamjerava i to da „Daničić piše akademički riečnik jezikom, koji nije akademički, i koliko vidimo njegov razvoj na zapadu našega naroda, koji neće nikad biti jezik akademije, stolujuće u Zagrebu. Pak zašto on to čini?“. Veber predlaže da bi trebalo „uputiti pisca, da onako piše, kako mi ovdje pišemo“. Zatim osuđuje Daničićev pravopis i na kraju predlaže da Akademija „dade izcrpiti sve važnije pisce 19. vieka, osobito one, koji su se bavili znanošću“ (165). Rački najavljuje 30. XII. 1878. Strossmayeru dotični broj *Rada* naznačujući da ga Veberova kritika ne treba zabrinjavati: „Čitat ćete u 45. knjizi „Rada“ četiri pisma o „Ogledu Rječnika“. Veberovo je nespretno, ali ostavimo ga, *ut contraria iuxtaposita magis elucescant*.“ Strossmayer mu odgovara 4. I. 1879. s punim povjerenjem: „Drago će mi biti čitati rasprave glede „Rječnika“ u „Radu“. Nek se Daničić ne da smesti. Čim je stvar plemenitija, tijem svijet bezobzirnije na nju udara.“

Ne znajući u kojoj su mjeri Rački i Strossmayer odlučni i da vladaju situacijom u Akademiji, Miklošić u povodu Veberove kritike zabrinuto pita Jagića 8. IV. 1879.

vjeruje li on „da bi Južnoslavenska akademija mogla popustiti pred Veberovim pritiscima?“ (Sturm-Schnabel 1991: 472). Jagić odgovora Miklošiču da ne zna i da je znanstveno hermetički odvojen od Zagreba. Time odbija mogućnost urgirati u Zagrebu u korist Daničiću. Ujedno Miklošiču izražava mišljenje („među nama“) da je Daničić sasvim nepotrebno protiv sebe okrenuo glavne predstavnike zagrebačke škole. Miklošič se na to oglašuje i javlja Jagiću 17. IV. 1879. da će u svezi s Akademijinim rječnikom „pokušati zainteresirati Strossmayera kojega ovdje očekujemo. Možda će uspjeti: bilo bi šteta da se stvar razbije.“ (Sturm-Schnabel 1991: 475–476).

Jagić nakon Miklošičeva pisma i Miklošičeve najavljene „intervencije“ kod Strossmayera nije objavio svoje primjedbe o Akademijinu rječniku koje je u osnovnim crtama privatno iznio svojem profesoru i mentoru Miklošiču, već je u svojem *Arhivu za slavensku filologiju* (br. 3, 1879., str. 733.–734.) Akademiji izrekao preporuku kakvu je očekivao Miklošič, a ujedno i Rački: „Ja mislim da će južnoslavenska Akademija prema toliko iskušanoj znanstvenoj snazi kao što je Daničić najsvrsishodnije postupiti tako da mu dopusti nastaviti s radom, a ne da mu sitničavim prigovorima zagorčava težak posao.“ Svoj osvrt na Daničićev *Ogled* Jagić završava napomenom da „grafijsko nuansiranje“ u Daničića služi isključivo znanstvenoj svrsi i da nije neprilično.

Miklošičev je prikaz *Ogleda* nastao tako što je Daničić Miklošiča zamolio 29. VII. 1878. da ga napiše pozivajući se na Strossmayera: „Ovdje je biskup Štrosmajer i svaki dan spominjući ovaj posao ne može ga se nahvaliti uzimajući na um važnost njegovu za našu literaturu. Ali svaki put i on spomene da bi dobro bilo da progovorite o ovom poslu, jer bi nas, veli, glas Vaš ohrabrio i protivnicima (kojih će biti svakojakih) usta zatisnuo.“ Miklošičeva je kratka, no bezrezervna podrška Daničićevoj koncepciji Akademijina rječnika „hrvatskoga ili srpskoga jezika“ u obliku pisma od 8. VIII. 1878. upućena Daničiću, objavljena uz Miklošičevu suglasnost u *Radu JAZU* 45, no Rački je već prije toga, kako bi u javnosti paradirao Miklošičevim imenom, pismo objavio bez njegove suglasnosti u *Obzoru*. Zbog toga se Daničić 15. VIII. 1878. ispričava Miklošiču.

Miklošič je, unatoč danoj podršci rječniku „hrvatskoga ili srpskoga jezika“, u svojoj poredbenoj gramatici slavenskih jezika iz 1879. godine pojam „hrvatski ili srpski jezik“ (tj. „srpski ili hrvatski“) proglasio pogriješnim („falsch“), ostajući više-manje pri tomu da su srpski i hrvatski dva jezika (čakavski i štokavski) (Miklosich 1879: 392), iako je prihvatio da postoje Hrvati štokavci, prije svega ikavci. To pokazuje da je Miklošič prema hrvatskomu i srpskomu jezičnomu pitanju vodio dvostruku politiku: namjesto da 60-ih godina i 70-ih u skladu sa svojim „znanstvenim“ stajalištem o nacionalnoj razdiobi čakavštine i štokavštine ospori Daničićevo usvajanje koncepcije o jednom jeziku, Miklošič zbog „političkih razloga“ ustrajno podupire Daničića i širenje njegova novoga „pogriješnoga“

pristupa! Štoviše, on kao Slovenac i djelatnik javnih i tajnih bečkih služba u svojem pismu potpore Daničićevoj koncepciji *Rječnika* JAZU ide korak dalje pa prividno podržava čak i južnoslavensku ideologiju Strossmayera i Račkoga govoreći o „našem narodu“ i „jeziku“: „Dragi prijatelju! Ovim djelom Vi ćete koristiti ne samo jeziku nego i čitavoj prosvjeti našega naroda.“ Miklošič inače nije – osim u *Bečkom književnom dogovoru* 1850. god. –, govorio o jednom narodu s jednim jezikom u koji bi pored Hrvata i Srba uključivao Slovence i njihov jezik. Vrlo je vjerojatno da je takvo i slično Miklošičevo ponašanje rezultat utjecaja onih koji su se u strukturama vlasti nalazili iznad njega. Time bi se moglo objasniti i to da se Rački Miklošičevom kritikom pojma „srpski ili hrvatski“ iz 1879. nije dao smesti, nego je samouvjereno pozvao Miklošiča 23. I. 1881. da pozitivno prikaže *Rječnik*: „Jamačno ste pregledali I svezak našega „rječnika“. Prem ste u „ogledu“ povoljan sud izrekli: to biste i Daničiću i akademiji učinili veliku uslugu, ako biste o I svezku za učeni svet nješto pisali. Vi se u takove književne obznane rado neupuštate; ali ne bi li se dali sklonuti na tu iznimku?“ (Sturm-Schnabel 1991: 552).

Javljujući Strossmayeru 24. VII. 1878. da je Daničićev *Ogled* tiskan, Rački se osvrće na Daničićeve *Oblike*... napominjući da bi se oni „bili imali odavna po želji svih učiteljskih zborova uvesti i u naša srednja učilišta, da vlada ne uzima pod okrilje slovnice Mažuranićevu i Veberovu.“ (Šišić 1928: 180). Kritika se odnosi prvenstveno na Ivana Mažuranića, koji je bio hrvatskim banom od 1873. do 1880. i koji već 60-ih godina kao kancelar Hrvatske dvorske kancelarije u Beču nije pokazivao razumijevanje za jezičnopolitičke naume Franje Račkoga. Primjedba Franje Račkoga pokazuje da se je on možda već kao nadzornik pučkih i srednjih škola (1863.–1867.) zalagao za Daničićeve *Oblike*... namjesto priručnika A. Mažuranića i A. Vebera (usp. podrubnicu br. 10), te da je Akademijin rječnik sagledavao u svezi sa školstvom preko kojega je htio potaknuti željenu književnojezičnu reformu. Rački djeluje konspirativno: razvoje pozadinski usmjerava u Daničićevu smjeru, a ujedno usmjerava i Daničića. Rački je Daničića upoznao s planom da se s pomoću *Rječnika* reformira hrvatski književni jezik, pa Daničić u *Ogledu*, tumačeći opseg rječnika i neuključivanje leksičke građe tadašnjih suvremenih hrvatskih pisaca (koji pišu u skladu s pravilima zagrebačke filološke škole), najavljuje da je sada

„narodni jezik sa svojom pravilnošću i čistotom obznanjen i postao zakon i sa svake strane priznan za zakon u književnosti našoj. Tijem se završuje jedno vrijeme a drugo istom nastaje: završuje se staro vrijeme, kojemu je na kraju narodni jezik u današnjem svom stanju, a nastaje novo, kojemu je na početku taj jezik.“ (Daničić 1878: 6)

Iako je Daničićev *Ogled* s tim okultističkim izričajem objavljen u srpnju 1878. godine, Daničić izražava bojazan Stojanu Novakoviću 6. X. 1878. da bi se

Akademijin *Rječnik* mogao tiskati „zagrebačkom gramatikom i pravopisom“. Kaže da je on „tvrdno naumio ne popustiti ni pod koji način u našoj gramatici i u našem pravopisu“. Protiv toga ne bi bili samo znanstveni razlozi, već bi se tim „privezalo srpstvo za hrvatstvo (u današnjem smislu)“, u čemu on kao Srbin ne želi sudjelovati (Novaković 1886: 389–484, 452–453.). Stojan Novaković, recenzent *Ogleda*, bio je profesor srpske književnosti i slavenske filologije, povjesničar i diplomat, te dug niz godina ministar prosvjete u Srbiji. Daničić mu piše 28. V. 1879. (Miklošiču tek poslije toga) da je Akademija na svojim sastancima ovih dana odlučila da *Rječnik* radi kako sam zna (Novaković 1886: 452–453, Vince 2002: 632). Riječ je o sjednici historičko-filologičkoga razreda od 17. V. 1879. u sastavu F. Rački, A. Pavić, L. Geitler i P. Matković, na kojoj „Zaključeno bi jednoglasno, da se redaktoru Gjuri Daničiću [...] ostave posvema slobodne ruke u izradjivanju toga monumentalnoga djela“ [Rad JAZU 49 (1879): 234]. Vrlo je vjerojatno da Daničić Novakoviću gore citiranim riječima prihvaćanje svojega metajezika i pravopisa u *Rječniku* pokušava predočiti kao rezultat (njegovih) napora kojih nije bilo. Rački i Strossmayer nisu kanili Akademijin rječnik tiskati na jeziku i pravopisu zagrebačke filološke škole, a da jesu, Daničić to ne bi mogao spriječiti.

Prvi svesci monumentalnoga *Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika* počeli su se tiskati 1880. godine na metajeziku i pravopisu koje je zahvaljujući odluci i utjecaju F. Račkoga i J. Strossmayera odredio Đuro Daničić. Time je bio učinjen prvi glavni korak prema napuštanju pravopisno-gramatičkih posebnosti zagrebačke filološke škole, a ujedno i prvi korak prema ostvarivanju zamisli kako će Zagreb postati središtem u kojem će se određivati književnojezične norme i temelji i za susjedne južnoslavenske narode, najprvo za Srbijance kojima je vodeći jezikoslovac i reformirani negdašnji zastupnik velikosrpske jezične ideologije prihvatio Zagreb kao glavni južnoslavenski ili barem „srpskohrvatski“ grad. Radeći neumorno na *Rječniku*, Daničić je u Zagrebu umro 17. XI. 1882.

Kratko prije svoje smrti Daničić je 14.X.1882. poručio jednomu prijatelju da ne treba ni jedne riječi uzimati „iz ovdašnjih [hrvatskih] novina i rječnika, jer uzimajući priznaju i zasnjeđavaju da su ih ovi [Hrvati] pretekli, a nije tako; jer je ovde [Hrvatska] mrtvilo, a tu [Srbija] je život.“ (Đurić 1976: 341–342). Pozadina želje da Hrvati ne „preteknu“ Srbe, može se razumjeti kad se uzme u obzir misao I. Kukuljevića Sakcinskoga izrečena 10.VIII.1861. u Saboru da „ona grana jugoslavenskoga plemena, koja će znati do najvišjega stepena gospodstva i izobraženja dotjerati u svome krugu narodni naš jezik, nadvladati će prije ili kašnje u svakom obziru sve ostale grane, kod kojih toga gospodstva neima, te će rukovoditi sudbinu svega naroda.“ (Dnevnik... 617). Pored toga što je Daničić vjerojatno bio nezadovoljan širenjem hrvatskoga civilizacijskoga leksika u Srbiji, zasigurno je bio nezadovoljan i time što su ga u Srbiji optuživali da upravo on

radi na štetu srpskih, a u korist hrvatskih interesa. Istaknuti srpski književnik Laza Kostić pozvao ga je stoga 1880. godine da se vrati „čistoj nauci“:

„očevidno je, da je u našoj latiničkoj književnosti počeo bezobzirni hrvatizam otimati mah baš od ono doba kad je Daničić počeo svoju pomirljivu književno-političku radnju. Po tome se vidi, da taj smer ne samo što nije imao željenog uspeha, nego je postigao baš protivno od onog, što je hteo. To je prava književna tragičnost[.] Junak te tragedije, Đuro Daničić, nije postao manji književnik te ima prava na našu simpatiju. Nama pak ta simpatija daje pravo zamoliti ga, da se okane politike, te da se vrati čistoj nauci, ako neće, da ga dalji razvitak te tragičnosti dovede do katastrofe.“ (Kostić 1880: 23)

Kostić je citirane riječi napisao vjerojatno pod dojmom tekstova kao što je bio onaj Armina Pavića iz 1879. u kojem Pavić razmišlja o nacionalnoj pripadnosti narodnih pjesama koje je Karadžić izdavao pod srpskim imenom. Pavić izjavljuje da „samo kada jednom budemo na čistu, čije je što, eto nas preko noći združenih u najljepšoj slozi, inače ni do vijeka.“ (1879: 99). Pavić je razradio teoriju prema kojoj veći dio narodnih pjesama o Bitci na Kosovu nije srpski, već isključivo hrvatski. Za rekonstrukciju nekoć navodno postojeće velike hrvatske kosovske epopeje angažirao je kao „hrvatskoga pjesnika“ fra Grgu Martića. Glede jednoga pjevača narodnih pjesama o Bitci na Kosovu, koji prema Paviću „bijaše Hrvat istočne vjere“ (1879: 122), Pavić dopušta da izvorno „mogaše biti Srbin“, no „prešavši iz srpske zemlje u hrvatski Srijem, i postavši tu državljaninom hrvatskim“, „našavši se u Hrvatskoj megj narodom, koji govoraše jezikom kao i on, življaše životom kojim i on, priznavaše se djelomice istočnoj vjeri kojoj i on: osjećao se od sada Hrvatom, kao da nigda nije ni bio drugo“ (125–126). Srpski povjesničar Dimitrije Ruvarac optužio je Pavića 1895. da je po Daničićevoj smrti izjavljivao da su Srbi svoj jezik uzeli od Hrvata te da i u Beogradu govore hrvatskim jezikom. Pavić je pobjedu Đure Daničića i V. S. Karadžića u Srba uistinu doživljavao kao potiskivanje pravoslavljem obilježene srpske kulture i kao širenje hrvatskoga kulturnoga elementa. Stoga je na pritužbu saborskoga zastupnika Steve Popovića 1895. da u nekoj ćirilichnoj knjizi pisanoj za srpsku pravoslavnu djecu piše „Uskrs“, a „svi mi Srbi kažemo Vaskrs“, uzvratio upućujući na Vuka koji je „valjda znao srpski“, a „valjada je i Daničić bio Srbin i znao jezik“, no u kojega *Korijenima...* nema „Vaskrs“, a ima „Uskrs“ (Cuvaj 1913: 296). U skladu sa svojim temeljnim domoljubljem Armin je Pavić u hrvatskom Saboru završio svoj podnesak 1.II.1904. o školstvu, pred sam kraj svojega šestogodišnjega predstojničkoga rada u Odjelu za bogoštovlje i nastavu, ovim riječima:

„Pak daj Bože, da budi u ovako novo podignutim, budi opravljenim kućama Božjim svi narodi i sve vjeroispovijesti u našoj zemlji, slaveći svi jednoga Boga, mole se tomu Bogu, da bi Hrvatska, svima nama zajednička domovina, u svakom pogledu napredovala i cvala.“ (Cuvaj 1913: 38)

Djelovanje Ignaza Soprona u Bosanskom vilajetu

Dok je kneginja Julija osmišljala Daničićev dolazak u Zagreb, turske su vlasti blokirale knjižnice pravoslavnih škola u Sarajevu i 21. VI. 1865. zaplijenile udžbenike iz Beograda (Hadžiosmanović 1980: 25). Ujedno su pozvale zemunskoga tiskara, nakladnika i novinara Ignaza Soprona da sa svojom tiskarom dođe u Sarajevo. Sopron je u Bosni 1866. godine počeo izdavati periodične i ine tiskovine na štokavštini i ćirilici, rabeći suprotno svojim dotadašnjim nakladničkim načelima Karadžićevu ćirilicu, pravopis, pa čak i slijedeći njegovu jezičnu stilizaciju (Neweklowsky 2002, Kruševac 1978: 11–12, 27ff).¹⁴ Turske vlasti dale su u skladu s istim normativnim načelima tiskati 1867. godine i *Bukvar za osnovne škole*, kao „dar“ srpskim pravoslavnim školama u BiH. O svojoj životnoj epizodi u Sarajevu Sopron se izjasnio ovako:

„Zbog ovoga bosansko-turskog preduzeća bio sam vrlo žestoko napadan od nacionalnih šovinista i kao turkofil ozloglašen, ja se pak ponosim zadatkom koji sam sebi postavio: pojavio sam se kao krčilac napretka, jer sam u Bosni osnovao prvu štampariju i prve novine, što je u svakom slučaju kulturni momenat. Po tu cenu nije nečasno biti nazvan i turkofilom.“ (Kruševac 1978: 39)

Iako turske vlasti u Bosni nisu imale razloga poticati skidanje posljednje zabrane s Karadžićeve ćirilice u Srbiji, rezultat njihova djelovanja bio je 1868. godine upravo taj. Da zabrana nije bila skinuta, došlo bi u školstvu do pravopisnoga razdvajanja pravoslavaca u Bosanskom vilajetu i Kneževini Srbiji, što bi za srbijanske političke interese bilo vrlo problematično, to više u vrijeme u koje se razmišljalo o dizanju ustanka u Bosni s ciljem njezina pripajanja Srbiji (Valentić 2013: 127). U dogovore oko ustanka u Bosni bili su uključeni i predstavnici Strossmayerove Narodne stranke. Srbija je naposljetku odustala, među ostalim navodno zato što se sama „drži za preslabu“ i jer u savezništvu „sa austrijskim jugoslaveni boji se, da bi joj ovi prvenstvo oteli“ (Ciliga 1964: 87). Srbijanski ministar vanjskih poslova u razdoblju 1874.–1875. Milan Piroćanac tvrdi da je „hrvatskim patriotama“, izaslanicima iz Zagreba, u Beogradu dano do znanja da Srbija ne kani u Bosni provoditi planiranu politiku te da „od tog časa do danas [1895.] Srbija nije nikad više mogla stupiti u ozbiljan dodir sa

¹⁴ Prema digitalnoj kolekciji Matice srpske (<http://digital.bms.rs/ebiblioteka/> pristupljeno 21. X. 2012.) Sopron se u Zemunu sve do priprema za odlazak u Sarajevo nije služio Karadžićevom ćirilicom. Od njegovih 15 tiskovina dostupnih putem kolekcije Matice srpske, tiskanih 1852. – 1865. u Zemunu (od čega je osam tiskovina iz 60-ih godina), za samo jednu se može nedvojbeno utvrditi da je tiskana Karadžićevom grafijom i fonološkim pravopisom. Riječ je o knjizi pjesama Vladimira Vasića, tiskanoj 1865. god. Nakon tiskanja te knjige Sopron je otišao u Sarajevo. Pjesme Nikole Musulina iz 1863. godine nije tiskao Karadžićevom grafijom, a 1865. ni knjigu *Исторія сръбскогъ народа за учећу се сръбску младежъ. – У Земуну : Трошкомъ штампарије I. K. Сопрона*. Budući da se Sopronova tiskara do 1865. nije nikako ili se rijetko služila Karadžićevom ćirilicom, njezino sustavno uvođenje 1865. treba sagledavati u izravnoj vezi sa Sopronovom aktivnosti u Sarajevu.

Hrvatskom, tim više, što je, od vremena okupacije Bosne i Hercegovine [1878.], Hrvatska došla u centar radnje južnih Slovena, dok je Srbija potisnuta sa svim na okrajak.“ (Piroćanac 1895: 90).

Pored toga što nije vjerojatno da bi se hrvatsko-srpski dogovori iz toga vremena ticali samo ustanka u Bosni, postavlja se i pitanje na čiji je poticaj Sopron u BiH svoje tiskovine izdavao upravo u skladu s Karadžić–Daničićevim jezičnim modelom i pravopisom. Treba pretpostaviti da su na njega utjecali oni krugovi na Zapadu koji su desetljećima promicali Karadžićevu književnojezičnu reformu i koji su pozicionirali Daničića u Zagreb. Preko Soprona mogli su lako odrediti pismo i pravopis novih štokavskih izdanja u Sarajevu. Bez znanja i suglasnosti tih krugova turske vlasti u BiH teško da bi mogle organizirati dolazak Soprona i njegove tiskare iz Zemuna. Na postojanje dogovora upućuje i to da je Sopron u rujnu 1866. svoju tiskaru prodao turskim vlastima, iako ju je u pogon stavio tek u travnju. Već krajem 1867. godine Sopron je nastavio djelovati u Zemunu i ondje počeo izdavati tjednik *Zemunski glasnik*. Tek dosta vremena nakon Sopronova odlaska iz Sarajeva počinju se ondje tiskati izdanja na latinici, za Hrvate katolike.¹⁵

BiH nakon okupacije 1878.: utjecaj generala Josipa Filipovića

Nakon prodora austro-ugarske vojske u Bosnu i Hercegovinu pod vrhovnim zapovjedništvom generala Josipa Filipovića 1878. godine počinje razvoj koji pokazuje da je u zajedničkoj austro-ugarskoj upravi glede hrvatskoga jezika i Hrvata bilo različitih struja i pogleda.¹⁶ Zahvaljujući generalu Josipu Filipoviću i potpori njemu bliskih vojno-političkih krugova okupljenih oko Cara, u BiH je 1878. prekinuto tiskanje ćirilčnih izdanja koja su zaživjela zahvaljujući Sopronu, a u službenju je uporabu na svim razinama (u školstvu, upravi, novinstvu,

¹⁵ Godine 1869., kada se obznanjuje turski zakon o školstvu, turske vlasti na latinici objavljuju *Bukvar s napomenkom članakah nauka vjere za katoličku mladež u Bosni*. Te iste godine počinju se tiskati i štokavski paralelni zakonsko-pravni tekstovi na ćirilici i latinici (sve do 1878. god.), od kojih oni na latinici u načelu slijede pravopis i jezičnu stilizaciju zagrebačke filološke škole (Okuka 1991: 48–49). Tim tekstovima kao da se želi uspostaviti ravnoteža koju su od 1866. Sopron i njegovi suradnici eliminirali. Iako se je od 1866. do 1869. u BiH službeno davalo prednost ćirilici pred latinicom, i to Karadžićevoj, hrvatska je latinična pismenost u BiH bila ipak znatno razvijenija i raširenija nego ona srpska ćirilčna. Za to su bili zaslužni franjevci, ponajviše fra Ivan Franjo Jukić i fra Grga Martić, koji su u BiH vrlo efikasno organizirali osnovno školstvo za katoličku mladež. Uslijed manjka pravoslavničkih škola Jukićevu su školu pohađala i pravoslavna djeca (Pandžić 2001: 14–15). Franjevci su tiskali svoje školske početnice, a nedostatak udžbenika pokrivali su uvozom knjiga iz Hrvatske. Godine 1872. ustrojio je don Franjo Milićević u Mostaru tiskaru u kojoj se 1873. godine tiska (vjerojatno njegov) *Pravopis za niže učione katoličke u Hercegovini*. Utjecaj zagrebačke filološke škole na hrvatsku književnojezičnu normu u BiH u to vrijeme već sasvim dominira (Raguž 1985: 142–143).

¹⁶ To se očituje i poslije. Prema riječima jednoga austrijskoga službenika s početka XX. stoljeća, mađarski vladajući čimbenici u hrvatsko-srpskim odnosima u BiH favoriziraju Srbe, austrijski Hrvate, dok je ministarstvo zaduženo za Bosnu izvodilo „ples na jajima“ između obje struje. Gross 1966: 28.

zakonodavstvu¹⁷) uvedena latinica i hrvatski književni jezik, uglavnom u stilizaciji zagrebačke filološke škole, no i s nekim odstupanjima od nje.

Okružnicom od 6. VI. 1879. pokrenuto je ustrojavanje građanskih osnovnih škola u kojima će uslijed nedostatka učitelja raditi i časnici austro-ugarske vojske. Odredba o nastavnom jeziku u tom dokumentu glasi (u izvorniku na njemačkom): „Nastavni jezik u takvim je školama hrvatski s latiničnim slovima, pored toga treba podučavati ćirilčno pismo i temelje njemačkoga jezika.“ (Strausz 1884: 257). Takva se nominacija službenoga jezika u BiH zadržava u dokumentima upravnih struktura tijekom prvih godina okupacije ili oslobođenja, no zajedničko Ministarstvo financija iz Beča donosi već 1879. naredbu kojom se (u povodu prijedloga Zemaljske vlade BiH o ustrojavanju dviju škola u Sarajevu od 26. VIII. 1879.) propisuje naziv „Zemaljski jezik s latiničnim pismom“. Poslije toga donosi se više podzakonskih akata u kojima se jezik nastave zove „zemaljskim“, „zemaljskim (hrvatskim, srpskim)“, „bosanskim zemaljskim jezikom“, „bosanskim zemaljskim jezikom (latinična i ćirilčna slova ravnomjerno)“, pa čak i „jezikoslovljem“, itd., da bi od 1884., zahvaljujući Benjaminu Kallayu, jedini službeni naziv bio „bosanski“, koji je 1907. zamijenjen nazivom „srpsko-hrvatski“.

Dotok hrvatskih školskih udžbenika u BiH pojačao se nakon 1878. god., a budući da se školstvo reformira i da postaje građansko, hrvatskim učenicima pisanima „etimološkim“ pravopisom i jezikom u stilizaciji zagrebačke škole služe se ne samo Hrvati, već i Srbi i Muslimani. To je omogućio general Filipović, koji je pod Jelačićevom komandom 1848. godine sudjelovao u gušenju mađarske revolucije 1849. i pobune u Beču 1848. godine, a s iznenađujućim uspjehom vodio hrvatske postrojbe u Austrijsko-pruskom ratu (1866.), iako je u njem Austrija bila gubitnik. Filipović je u BiH želio provoditi politiku „koja bi se oslanjala na hrvatski element. Zbog toga je morao odstupiti“, i to već krajem 1878. (Gross 1966: 13). Filipović je Sarajevo napustio 2. XII., a 10. XII. predao je u Beču vrhovnu komandu nad vojskom u BiH. Za svoje zasluge u BiH dobio je visoka odlikovanja

¹⁷ Zahvaljujem Lejli Nakaš na tom što je u Sarajevu pribavila i poslala mi pojedine preslike iz *Sbornika/Zbornika zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu* (1881. –). Taj *Sbornik/Zbornik* nisam mogao naći u katalozima Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, Gradske knjižnice u Zagrebu, glavne knjižnice HAZU, u seminarskoj knjižnici Pravnoga fakulteta u Zagrebu, a ni u knjižnici Sabora RH. S obzirom na takvo stanje u glavnim zagrebačkim knjižnicama, koje je rezultat (ne)prilika u dvjema jugoslavenskim državama, nije iznenađujuće da to poglavlje hrvatske i bosanskohercegovačke jezične povijesti nije primjereno ispitano ni opisano. Ono je u znanstvenoj svijesti zapravo zamagljeno i iskrivljeno radovima pojedinih srpskih kolega koji u novije vrijeme netočno i tendenciozno prikazuju da su austro-ugarske vlasti u BiH uvele „Vukov jezik i pravopis“, koji su ondje navodno već zatekle kao rezultat prirodnih razvoja. Oni prešućuju ili marginaliziraju književnojezične temelje zagrebačke filološke škole u službenom jeziku BiH, ne pitaju se zašto je i pod čijim utjecajem I. Sopron prihvatio Karadžićevu ćirilicu tek onda kada se spremio na put u BiH, a ne sagledavaju ni pitanje posebnih latiničnih izdanja koje su turske vlasti započele izdavati za katoličku populaciju nakon Sopronova odlaska.

(Braun 1907: 33), da bi 1882. u Pragu postao komandantom vojnih snaga austro-ugarske vojske za Češku (Bohemiju). Filipovićev odlazak iz BiH uvjetovao je politički lobi s mađarskim grofom Andrásyjem¹⁸ na čelu, kojemu nije odgovaralo da se BiH politički veže ili oslanja na Trojednu Kraljevinu.¹⁹

Uspostavivši novu vlast u BiH, Filipović je u Sarajevu pokrenuo izlaženje službenih austro-ugarskih *Bosansko-hercegovačkih novina*. One su objavile 29. XII. 1878. prikaz o njegovu svečanom dočeku 12. XII. u Beču i 14. XII. u Budimpešti. Njemu u čast upriličeno je da mu se u Beču „pred sabranim generalitetom i oficirskim zborom“ obrati general Marojčić „hrvatskim govorom“, na što Filipović odgovori „hrvatskim jezikom i primi vienac sa svezama u slavenskim i austrijskim bojama. Lovor vienac nosio je nadpis: „Slavnom osloboditelju Bosne – Društvo Velebit“.“ Vijenac je Filipoviću uručio predsjednik Neumann. Društvo Velebit bilo je „hrvatsko djačko društvo“ pozvano u Filipovićevu čast, a general Marojčić najavio je Filipoviću predstavnike društva ovim riječima: „Ja znam, Ti si rođen na podnožju Velebita, te ćeš ih saslušati!“. Na odlasku Filipovićevu u „prednjoj dvorani stajali su hrvatski djaci uvrstani i dočekaše vojskovođu s oduševljenim uzvicima „živio!““. Nešto drugačiji, no ne manje svečani doček priređen je Filipoviću u Budimpešti:

„Dne 14. o mj. došao je baron Philippović usljed poziva Njegovoga Veličanstva cara u Peštu. Za njegov doček sabrali su se na peronu državnoga kolodvora svi u Budimpešti nalazeći se generali, štabski i od službe slobodni viši oficiri i vojeni činovnici zajedničke i honvedske vojske u paradi kao i bosanska deputacija vodjena od pravoslavnoga arhiepiskopa sarajevskog. Bosanska deputacija umjela je tako urediti se, da ona najprije do rieči dodje. Ona je stala pred vagonom, u kom F. Z. M. sjedjaše, i kad isti na peron sidje, pregovori mitropolit odmah. On reče, da deputacija zastupnici bosanskoga naroda, osjeća se sretnom, što slavnoga vojskovođu, koji je snažnom rukom mir i spokojstvo u njihovu zemlju donio, u glavnom gradu njegove domovine pozdraviti može.“

¹⁸ Zbog sudjelovanja u revoluciji 1848. grof Andrásy bio je osuđen na smrt. Bježi u Pariz gdje postaje članom lože Le Mont Sinai i zatim odlazi u London. 1860. vraća se iz Londona u Ugarsku i 1861. postaje zastupnikom u ugarskom parlamentu. 1867. postaje ugarskim premijerom, a 1871. ministrom vanjskih poslova Austro-Ugarske. S te dužnosti odstupa 1879. godine.

¹⁹ Da Filipović 1878. nije samovoljno ustrojavao BiH tako da bude oslonjena na Hrvatsku, govori činjenica da je i neposredno prije vojnoga prodora austro-ugarske vojske u BiH imao jednu od svojih audijencija kod Cara u povodu buduće organizacije BiH (usp. pismo Račkoga Strossmayeru od 8.X.1878. i primjedbe o grofu Andrásyju). Filipović u BiH nije predvodio samo vojsku, već je doveo i više stotina činovnika za rad u državnim službama BiH. Vlast u BiH nakon Filipovića preuzeo je general Wilhelm von Württemberg, koji je pod Filipovićevim zapovjedništvom sudjelovao u zauzimanju BiH. Od kraja veljače 1879. guverner i stvami vladar BiH postaje zajednički (austro-ugarski) ministar financija. Do travnja 1880. tu je funkciju automatizmom preuzeo Leopold Friedrich von Hofmann, a njegovim odlaskom i dolaskom Józsefa Szlávyja na čelo zajedničkoga Ministarstva financija politikom Austro-Ugarske u BiH počinju dominirati Mađari.

Uredničku dužnost *Bosansko-hercegovačkih novina* preuzeo je od Čeha Jana Lukeša 25. VII. 1880. Ivan (Vasin) Popović, Srbin podrijetlom iz Vojvodine, koji je u Sarajevo stigao iz Beča, gdje ga je zajedničko Ministarstvo financija u srpnju 1880. imenovalo novim urednikom. Filipovićev odlazak iz Sarajeva i pogotovo Popovićevo preuzimanje uredništva odmah se odrazilo na jezik, pismo, slovopis i pravopis u novinama, sa zamjetnom tendencijom prema slabljenju i napuštanju nenovoštokavskih posebnosti zagrebačke filološke škole. Popović se i kao član jezično-pravopisnoga povjerenstva 1883. godine isticao zalaganjem za fonološki pravopis, prenosivši (kako mu je bilo rečeno vjerojatno već u Beču) da „Bošnjake sa tri razne vjeroispovijesti“ treba pravopisno ujediniti, a da će to s vremenom „postati mjerodavno za književnu zajednicu Srba i Hrvata“ (onih u Hrvatskoj i Srbiji).²⁰ Do Popovićevo dolaska u *Bosansko-hercegovačkim novinama* objavljivali su se natječaji za radna mjesta u vladinim službama za koje se je tražilo poznavanje hrvatskoga i njemačkoga jezika (npr. 22. IV. 1880., 25. IV.1880., 29. IV.1880.).²¹

Benjamin Kallay

Glavni zaokret u oblikovanju službenoga jezika u BiH bio je proveden nakon što je Benjamin Kallay 4. VI. 1882. stupio na mjesto ministra zajedničkoga Ministarstva financija i postao guvernerom BiH.²² Ubrzo nakon njegova stupanja na dužnost provedeno je „čišćenje činovničkoga aparata“ kojim je smanjen broj Hrvata koje je u BiH kao činovnike doveo general Filipović (Juzbašić 1999: 15). Ostali su oni koji su se prilagodili i prihvatili provoditi Kallayeve zamisli. Međutim, Kallayeva politika u svojoj je srži bila definirana već prije nego što je on preuzeo vlast. Na književnojezičnoj razini to pokazuje npr. razvitak u *Bosansko-hercegovačkim novinama*, a na političkoj razini Adolf Strausz²³ u predgovoru svoje

²⁰ Prema raščlambi zapisnikâ od 31. III. 1883. i 2. IV. 1883. toga povjerenstva, koju je proveo M. Šator (2004: 78–80), za morfološki pravopis najviše su se zalagali Ljuboje Dlustuš, Kosta Hörmann (predstavnik Zemaljske vlade, koji je u BiH također stigao 1878. s generalom Filipovićem) te fra Alojzije Mišić, pozivajući se na to da je tako pisao i fra Jukić.

²¹ *Bosansko-hercegovačke novine* preimenovane su 13. VII. 1881. u *Sarajevski list*.

²² Kallay je s jezičnim pitanjem u BiH bio odlično upoznat, pa i slijedom činjenice da je bio autorom knjige *Istorija srpskoga naroda...* koju je iz njezine inačice na njemačkom (*Geschichte der Serben*, 1878.) dao prevesti Gavrilu Vitkoviću. Vitković ju je objavio na srpskoj ekavici, ćirilici i prema Karadžić–Daničićevim pravopisnim načelima u Beogradu (vjerojatno) 1882. godine.

²³ A. Strausz (1853.–1944.), etnograf, pisac, novinar, predavač, itd. 1878. god. bio je angažiran kao ratni izvjestitelj austro-ugarske vojske u BiH. U BiH i okolnim slavenskim zemljama boravio je više puta u sklopu putovanja na koje ga je slala ugarska vlada. Do 1886. bio je zaposlen u vojsci. Imao je izvrsne veze u ministarstvima vanjskih poslova više država. Nakon Prvoga svjetskoga rata izabran je za počasnoga predsjednika mađarskoga cionističkoga pokreta koji je utemeljen 1903. godine. Njegova je knjiga o BiH jedan od svojevremeno najiscrpnijih etnografskih prikaza te zemlje. Svoju prvu knjigu o BiH izdao je na mađarskom jeziku u Budimpešti 1881. god. Suautor je bugarske gramatike, a na njemačkom i mađarskom jeziku izdao je i bugarske narodne pjesme s opširnim kritičkim uvodom koji svjedoči o njegovoj velikoj upućenosti u problematiku južnoslavenskih književnosti i narodne poezije. Osnovna znanja o toj tematici zasigurno je stekao

na njemačkom jeziku tiskane knjige o BiH 1882. godine. Predgovor je Strausz potpisao s nadnevkom 3. III. 1882. (u Budimpešti) (o kronologiji koja je prethodila Kallayevu imenovanju zajedničkim ministrom financija 4. VI. 1882. usp. Kraljačić 1987: 55). Strausz je predgovor pisao pod dojmom tzv. Hercegovačkoga ustanka, koji je izbio u povodu uvođenja vojne obveze u studenom 1881. godine, a kulminirao 1882. godine. U ustanku su sudjelovali poglavito Srbi i manjim dijelom Muslimani. Filipovićev nasljednik general von Württemberg morao je zbog ustanka napustiti svoj položaj 1881., a vjerojatno je zbog njega i József Szlávy kao Kallayev prethodnik odstupio s dužnosti ministra zajedničkoga Ministarstva financija.

Austro-ugarsku politiku u BiH Strausz ocjenjuje slabom i neuspješnom. Smatra da je bila utemeljena na lošim procjenama i na nedovoljnom poznavanju prilika i da je bez potrebne pripremljenosti previše iskušavala i eksperimentirala. Na pitanje tko polaže djelovanju Austro-Ugarske u BiH najveće prepreke, Strausz odgovara ovako:

„Muhamedanovci? Ne. [...] Kršćansko je pučanstvo to koje poglavito pruža otpor. Tko bi mogao pomisliti da će se ti isti kršćani, za koje je na bojnopolju izginulo tri puta više drugih kršćana nego što njih samih ima, i koji su kao prosjaci molili za pomoć, oslobođenje, i za kruh, već sutra najpodlije i najžešće boriti protiv svojih dobročinitelja, protiv svojih osloboditelja?“

Glede Srba Strausz se izjašnjava ovim riječima:

„Grko-orijentalni kršćani nemaju simpatija prema Austro-Ugarskoj, oni više naginju Rusiji ili Srbiji, no oni ispuštaju iz vida da je mala Srbija još mlada država i da se nalazi na vrlo niskoj kulturnoj razini, zbog čega za nju ne bi bilo od prednosti, pa i kočilo bi ju u njezinu razvitku, kada bi morala upravljati tako velikom zemljom [= BiH]“.

Oštra kritika upućena svim kršćanima u BiH u Strauszovu predgovoru služi tomu da izbjegne imenovati Srbe kao glavne krivce za tzv. Hercegovački ustanak i da ujedno pojača argumentaciju u kojoj iznosi kako u hrvatskom narodu u BiH, koji bi kao primarno katolički narod trebao biti prirodan saveznik Austro-Ugarske Monarhije, ne treba tražiti političkoga saveznika. Strausz odbacuje Filipovićevu politiku podređivanja BiH Hrvatskoj:

„Rimokatolici [u BiH] drže se Hrvata, kojih su duhovno vodstvo uvijek voljni prihvatiti, no oni ispuštaju iz vida da Austro-Ugarska bez ugrožavanja svoje vlastite državne ravnoteže ne može dopustiti da u njezinu susjedstvu nastane država [BiH] kojom bi upravljao pridruženi član krune sv. Stjepana [Hrvatska]. U samoj Bosni tomu na putu stajao bi velik i opasan neprijateljski element grko-orijentalnih Bošnjaka.“ (Strausz 1882: VI–VII)

1875. godine kod Franca Miklošiča, dok je u Beču studirao klasičnu filologiju. Strausz je prema vlastitom iskazu napisao 30 knjiga i 6000 članaka.

Tim riječima Strausz iz mađarske perspektive čitateljstvu na Zapadu uvjerljivo predočava zašto se BiH politički ne smije vezati uz Hrvatsku i zašto bi upravo rimokatolici u BiH kao jedna od triju narodnosnih sastavnica mogli ugroziti dualističku ravnotežu Austro-Ugarske. Strausz postavlja retoričko pitanje hoće li Austro-Ugarska uzmoći pronaći u BiH onaj narodnosni element na koji se tamošnja Vlada može osloniti pri ostvarivanju predviđenih ciljeva i tvrdi da će muslimani dragovoljno iseliti i novi dom potražiti na dalekom Istoku ako vide da politika Austro-Ugarske ostvaruje ideje „grko-orijentalnih ili rimo-katoličkih Bošnjaka“. Strausz na taj način sasvim otvoreno kaže da su muslimani narodnosni element na koji se austro-ugarska politika prvenstveno treba oslanjati. U predgovoru od 3. IX. 1883. svoje druge knjige o BiH iz 1884. Strausz izričito hvali Benjamina Kallaya kao novoga vođu BiH. Za Kallayev je režim bilo karakteristično, kako kaže M. Gross, da je tek u času uspona srpske propagande dopustio listu *Glas Hercegovca* da se predstavi kao hrvatski list, iako je sve do 1899. zabranjivao hrvatsko ime čak i pjevačkim društvima (Gross 1966: 15). Prema srpskomu imenu bio je popustljiviji ne samo zbog (vanjsko)političkih razloga koje naznačuje Strausz, već i zbog argumentacije pravoslavnoga svećenstva da je „Srbini“ vjeroispovijedna odrednica. U skladu s preporukama A. Strausza Kallayeva je politika u BiH bila orijentirana na stvaranje nove bosanske zajednice s osloncem ponajviše na Muslimanima, no uz jasnu prevlast Hrvata i katolika u kulturi i znanosti, iako su Hrvati u BiH bili manjina.

Jezična i pravopisna reforma u BiH u 80-im godinama

Zajedničko ministarstvo financija u Beču zauzelo je 1881. godine stajalište – a sukladno s tim i njemu podređena Zemaljska vlada BiH 1882. godine –, da treba pristupiti izdavanju vlastitih udžbenika i ograničiti uporabu udžbenika iz Hrvatske (Papić 1991: 62). Prvi takav novi udžbenik napisao je po nalogu Zemaljske vlade njezin referent za škole Ljuboje Dlustuš (*Početnica za osnovne škole*, 1882.). Dlustuš je svoj tekst napisao pravopisom zagrebačke filološke škole. Iz toga je vidljivo da Zemaljska vlada tada još nije znala da će se u njezinim novim udžbenicima mijenjati postojeći službeni pravopis. Nakon što je zajedničko Ministarstvo financija odbilo tiskati Dlustušev rukopis i vratilo ga na doradu, Zemaljska vlada BiH predložila je Ministarstvu financija da se Dlustuševa *Početnica* tiska fonološkim pravopisom. Novomu rukopisu priložena je pozitivna recenzija Franje Vuletića (gimnazijski učitelj u Sarajevu, podrijetlom iz Sinja²⁴),

²⁴ Riječ je o autoru *Gramatike bosanskoga jezika* iz 1890. Nalog da napiše tu gramatiku Vuletić je dobio 1884. godine. Već 1885. god. predao je rukopis s naslovom *Slovnica jezika bosanskoga za srednja učilišta*. Rukopis je nakon dugotrajne provjere i preradbe tiskan 1890. pod naslovom *Gramatika bosanskoga jezika za srednje škole*, bez imena autora i bez predgovora u kojem je autor napisao ovako: „Nazvao sam ovu knjigu ‘slovnica jezika bosanskoga’ po nalogu visoke zemaljske

dok je drugi recenzent Franjo Klaić rukopis ocijenio negativno, kritizirajući među ostalim činjenicu što se za škole u BiH pripremaju posebni udžbenici, jer da ondje stanuje isti narod kao u Trojednoj Kraljevini (Šator 2004: 77).

Zemaljska vlada kaže u obrazloženju svojega prijedloga da uz fonološki pravopis pristaju istaknuti pisci kao V. Karadžić, Daničić, Miklošič, Budmani, Vrčević i Ljubiša, da ga je lakše naučiti nego etimološki, da se u svim djelima sa ćirilicom rabi samo fonološki pravopis, da je uvođenje etimološkoga načela u ćirilčno pismo za pravoslavce nemoguće, da je pravoslavaca u BiH najviše i da „imaju mnogo smisla za kulturu“ (!) „pa se stoga mora voditi računa o zadovoljavanju ovog elementa“. Kao jedan od važnijih argumenata u korist fonološkoga pravopisa navodi se da JAZU u Zagrebu naginje tomu pravopisu, iz čega se može razabrati da će etimološko načelo uskoro biti potpuno potisnuto:

„I sama Jugoslavenska akademija u Zagrebu, dakle u Hrvatskoj, zemlji najstrožijih etimologa, naginje k fonetici, što je došlo do izražaja prilikom izdavanja velikoga srpskohrvatskoga rječnika [Rječnik JAZU]. Iz toga se može vidjeti da će taj pravopis sve više ulaziti u uporabu i da će etimološko načelo biti sasvim potisnuto“ (Arbih ZM, 2513/BH 1883, prema Papić 1991: 64).

Takav je prijedlog Ministarstvo financija prihvatilo 28. V. 1883. i redigiranu (pravopisno i jezično) Dlustuševu *Početnicu* tiskalo latinicom i ćirilicom u 10 000 primjeraka (usp. prikaze arhivske građe o tom u Papić 1991: 63–64 i Šator 2004: 75–79). Unatoč reformi, kao prepoznatljiv temelj službenoga jezika u BiH ostao je hrvatski književni jezik. Slikovito povijesno svjedočanstvo o njegovoj uporabi zabilježio je Petar Kočić u satiri *Jazavac pred sudom* (1903./1904.) u kojoj se kritizira austro-ugarska vlast u BiH i na jezičnoj razini. Kočićev srpski seljak David Štrbac obraća se sudcu i pisaru sa *velevlašni* i *glavati gospodini*, zemaljska vlada mu je *zemljana vlada*, veli *okrugli* namjesto *okružni sud*, broj mu je *lumera*, pozivna su mu pisma *pozovke*, odgovara da je iz *okružlja* (namjesto *okrug*) Banja Luka, itd. Međutim, većina tada Srbima „čudnih“ hrvatskih naziva postala je sastavni dio i srpskoga jezika.

vlade koja glasi: Diese Grammatik hat den Titel *Grammatik der bosnischen Sprache für Mittelschulen zu führen*. I nakon tiska Vuletićeve *Grammatike* u školama u BiH i dalje se rabi, uz odobrenje bosanske Zemaljske vlade, Veberova *Slovnica*. Tomu su bila dva razloga: ustaljenost u nastavi i to što Vuletićeva slovnica nije imala sintakse. U poglavlju koje je Vuletić posvetio etimološkomu pravopisu, izriče preporuku, u skladu s mišljenjem Zemaljske vlade, da se treba služiti „fonetskim pravopisom“: „Naš se jezik piše dvojakim pravopisom: *fonetskim*, t. j. pravopisom po izgovoru ili sluhu, i *etimološkim*, t. j. pravopisom po korijenu ili osnovi riječi. Običniji je i prikladniji pravopis fonetski, kojim i mi pišemo“ (nav. djelo, str. 28.). U hrvatskom tisku u BiH ipak se još i nakon tiska Vuletićeve slovnice i dalje rabio stari „korijenski“ pravopis, koji nije bio stran ni Bošnjacima muslimanima od kojih neki njime pišu još i u XX. stoljeću. .

Normativni utjecaji BiH na Hrvatsku

Stjepan Ivšić zabilježio je iskaz dugogodišnjega urednika Matičina časopisa *Vienac* Vjekoslava Klaića o normativnom utjecaju BiH na Hrvatsku. Klaić je 1889. u *Viencu* „znanstveno“ branio „fonetičare“, no Ivšiću je priopćio da je Matica hrvatska u svojim izdanjima „starije oblike (u dat., lok. i instr. pl.) zamijenila novijima i uvela fonetski pravopis zaradi Bosne, jer je vlada ondje učinila jedno i drugo“ (Ivšić 1938: 13).

Ivan Broz slično se izjasnio Antunu Radiću. Broz je djelovanje zagrebačke škole ocijenio kao zabludu i velikom štetom za Hrvate, a zatim je napomenuo da je „bosanskohercegovačka vlada uvela fonetički pravopis, a uveden je i u hrvatske škole u Dalmaciji“: „Ostanemo li mi kod [etimologijskoga] pravopisa, mi ćemo ove krajeve izgubiti, – njihove se škole ne će moći služiti našim školskim knjigama. A time gubimo kudikamo više, nego što dobivamo vežući se etimologijskim pravopisom sa Slovencima.“ (Stoljeća 2001: 401).

Nakon tiska Brozova pravopisa iz 1892. godine Zemaljska vlada u BiH počela je pravopisna pravila za BiH usklađivati prema Brozovu pravopisu, a u nekim pojedinostima i prema posebnostima koje su se razvijale u Srbiji.

Dalmacija

Glede Dalmacije Brozova je primjedba na prvi pogled zbunjujuća jer je u Dalmaciji fonološki pravopis službeno uveden u škole tek nakon što je to učinjeno na prostoru Banske Hrvatske (Vince 2002: 549 – 559). Međutim, 1866. i 1867. godine Bečki projekt nije omogućio samo to da u Zagrebu tajnikom JAZU postane Daničić, već i to da za potrebe dalmatinskih škola pod austrijskom upravom iziđe Budmanijeva „vukovski“ koncipirana slovnica *Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)*. Ona donosi – jer u službenoj školskoj gramatici u to doba nije moglo biti drugačije – i jezično-pravopisne posebnosti zagrebačke filološke škole, no samo kao sporedne u zagrada. U posebnom radu pokazat ćemo da je Budmani svoju gramatiku zasigurno napisao na poticaj ljudi koji su bili utjecajni u strukturama austrijskih vlasti i da ju nije izdao samostalno u vlastitoj nakladi ni na vlastiti trošak slučajno baš u Beču. Na temelju Budmanijeve gramatike i u dogovoru s Budmanijem izdao je Ivan Danilo u Zadru 1873. godine Slovnice za srednja učilišta. Danilo ide korak dalje pa izbacuje pravopisne i jezične značajke zagrebačke filološke škole, iako je upravo on još 1855. godine na talijanskom bio priredio gramatiku u kojoj je slijedio isključivo njezina pravila (Ham 2009: 135). Zbog takvih utjecaja uspostavljena zabrana „fonetskoga“ pravopisa u dalmatinskom školstvu s početka 80-ih godina dugoročno nije bila održiva, posebice ne u Dubrovniku i posebice ne nakon što je Jugoslavenska akademija u Zagrebu počela izdavati *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*.

T. Maretić – nesuđeni književnojezični ujedinitelj Hrvata i Srba

Kako je T. Maretić profil svojega jezičnoga normiranja politički konceptualizirao u sklopu ovdje opisanih okvira, može se rekonstruirati uz pomoć njegova članka *Fonetički ili etimologički?* iz 1889. godine (Stoljeća 2001: 167–177). Maretić u njem kaže da je „naša kr. zemaljska vlada odlučila u školske knjige uvesti fonetički pravopis mjesto dosadašnjega etimologičkog“. Maretić umiruje javnost i tumači da će novi pravopis biti samo izvanjska reforma koja „ne će nimalo dirnuti u nutarnju“ vrijednost „hrvatske književnosti“ „niti u stil, jer najizvrsnija pjesma ili pripovijetka može baš kao i najlošija biti napisana i Vukovijem i Kurelčevim pravopisom, a da se njezina vrijednost ni za trun ne promijeni.“ Zaključuje: „Nutarnja cijena hrvatske književnosti ravnaće se dakle kao i dosad po posve drugijem (psihologičkim, socijalnijem, etnologičkim) zakonima.“ Kad sagledamo te Maretićeve riječi i činjenicu da on u citatnu građu u svojoj gramatici (gramatikama) iz 1899. nije uvrstio nijednoga hrvatskoga pisca, postaje jasno da je cilj književnojezične reforme u njegovoj gramatici bio usmjeren upravo na „nutarnju cijenu hrvatske književnosti“. Jezik mu je, tako gledano, primarno bio sredstvo, a ne cilj. Slično kao što je Karadžić Srbe odvojio od srpske baštine, Maretić je pokušao Hrvate odvojiti od hrvatske baštine i izbrisati tu baštinu iz svijesti hrvatske gramatikologije. Zajednička jezična povijest Hrvatima i Srbima kao budućem cjelovitom narodu na taj je način trebala biti omeđena s jedne strane Srbima V. S. Karadžićem i Đ. Daničićem, a s druge strane Hrvatom T. Maretićem, koji bi u Zagrebu postao objediniteljem i kodifikatorom zajedničkoga književnoga jezika. Dodatni motiv za Maretićevo sužavanje gramatičke građe na djela V. S. Karadžića i Đ. Daničića bio je taj da se Srbima olakša prihvaćanje Maretića kao njihova gramatičara i kodifikatora. Međutim, iako je kulturocid u Srbiji bio uspio, Srbi nisu prihvatili Maretića. Srpski književni jezik nastavio se razvijati na svoj način, a pripadnost Maretića hrvatskoj književnojezičnoj tradiciji nije se mogla izbrisati obilnim citiranjem Karadžićeve novoštokavske folklorne građe i veličanjem Karadžića i Daničića. Maretić se vrlo često izjašnjavao u korist normativnih rješenja koja nisu odgovarala srpskoj tradiciji ni srpskoj porabi, a jesu hrvatskoj. S druge strane, ono što je bilo tipično srpsko, Maretiću je često predstavljalo „kvarenje“ jezika. Slijedom toga Maretić je najpogubniju kritiku doživio od Srbina Svetozara Ristića, suautora rječnika iz 1928. koji je Maretić negativno prikazao. Mnoge Maretićeve primjedbe Ristić odbacuje tumačeći da Maretić ne zna kako Srbi govore. Izrijekom tvrdi da „G. akademik nema osećanja za srpski jezik“. Ristić Maretiću osporava pravo da srpskomu narodu određuje uporabu i značenje pojedinih riječi (Brodnjak 1991: X). Time je bila definitivno poražena Maretićeva kriva unitaristička jezična koncepcija sa svojim korijenima u kulturno-političkim zamislima F. Račkoga i J. Strossmayera s jedne strane, a bečkih i mađarskih lobija s druge strane.

Iako se u Hrvata Maretić uzmogao nametnuti kao normativni autoritet i bitno utjecati na hrvatski književnojezični razvoj, stvarni je domet njegova utjecaja na hrvatski jezik ipak ostao dosta ograničen. To pokazuje velik broj njegovih raznovrsnih normativnih preporuka koje Hrvati nikada nisu prihvatili jer nisu bile u skladu s hrvatskom tradicijom ni s hrvatskim jezičnim osjećajem. Neposredno nakon Maretićeve smrti njegova je unitaristička koncepcija pobijena i teorijsko-lingvistički, 1940. godine knjigom P. Guberine i K. Krstića *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnoga jezika*, kojom je na najvišoj znanstvenoj razini otvoreno novo poglavlje u sagledavanju i određivanju hrvatsko-srpskih jezičnih odnosa (usp. Grčević 2014). Veći je dio maretićevskih zastranjenja u hrvatskoj normativistici uklonjen, no neka manja još čekaju na uklanjanje.

Zaključak

Daničićevo pozicioniranje u Zagreb 1866./1867. godine, Sopronovo pozicioniranje u Sarajevo 1866. godine, Budmanijeva gramatika za Dalmaciju iz 1866./1867. godine i ukidanje posljednje zabrane Karadžićeva pravopisa (i jezične stilizacije) u Srbiji 1868. godine pod pritiskom Zapada i razvoja u Hrvatskoj i BiH, nije se događalo slučajno u isto vrijeme i međusobno nepovezano. Godine 1868. oglasilo se je i Britansko biblijsko društvo te objavilo Karadžić–Daničićev prijevod *Svetoga pisma* na ćirilici za Srbe, a na latinici za Hrvate.²⁵ Politički su ta događanja bila popraćena 1) dobrim (iako složenim) političkim odnosima Strossmayerove Narodne stranke i Kneževine Srbije, 2) početkom rada Jugoslavenske akademije i najavom da će se u Srbiji prihvatiti njezino kulturnopolitičko vodstvo, 3) sklapanjem Austro-ugarske nagodbe 1867., slijedom koje Bečki dvor u svojem prodoru na jugoistok definitivno „nije izabrao Hrvatsku za svog partnera[,] što je očekivao Strossmayer, nego Madžarsku“ (Pederin 2005: 277). Zbog te nagodbe u BiH je 1878. godine politika generala Ivana Filipovića i njemu bliskih austrijskih vojno-političkih krugova unaprijed bila osuđena na propast. S tim se podudarilo to da se u Zagrebu nije izradio školski pravopisni priručnik prema morfološkim načelima sukladno s odlukom pravopisnoga povjerenstva iz 1877., već da je namjesto toga 1878. bilo najavljeno da će Akademijin *Rječnik* izlaziti na pravopisu Đure Daničića, što se i ostvarilo početkom 80-ih. Ključnu je operativnu ulogu pri sprječavanju provedbe zaključaka pravopisnoga povjerenstva iz 1877. i pri uvođenju Daničićeva pravopisa u Akademijin rječnik (potonje skupa s F. Račkim) imao Armin Pavić, koji je poslije bio ključna osoba i pri konceptualizaciji

²⁵ Agenti Društva ustanovili su da narod u Hrvatskoj taj prijevod odbija te da postoje dva rješenja: prilagoditi tekst izdanja „hrvatskomu pravopisu“, ili obustaviti rad Društva u Hrvatskoj (Vrtić 2006: 315.; Kuzmič 1983: 185, 194). Društvo je za Hrvate upriličilo novo izdanje Biblije u Šulekovej redakciji 1877. godine, a 1895. godine izdanje u redakciji Milana Rešetara koje je bilo uređeno u skladu s normativnim načelima hrvatskih vukovaca.

i uvođenju Brozova pravopisa u hrvatsko školstvo. Djelovanje Armina Pavića samo je prividno bilo „mađaronski“ ili „prosrpski“ usmjereno. Ono je zapravo bilo u službi hrvatskih političkih interesa i sastavni dio aktivnosti koje je potaknula i vodila Jugoslavenska akademija, bez obzira na devijacije koje su se poslije dogodile. Pod dojmom hrvatske jezične politike koju su od kraja 70-ih godina oblikovali ljudi poput Armina Pavića, te možda i pod utjecajem činjenice da su mnogi pravoslavci u Hrvatskoj krajem XIX. stoljeća svoj jezik nazivali upravo „hrvatskim“, a ne „srpskim“, Stojan Novaković piše 1900. godine da „evo na kraju XIX veka, možemo očima gledati čudnovat pojav, gde se Srbi i Hrvati ne glože o specijalno srpskom ili o specijalno hrvatskom, nego jedinstvo jezika – tvorevinu naraštaja širega srca i pogleda – svaki sebi tegli i prisvaja“:

„Izgleda da Hrvati misle da iz jedinstva u načelu stvorenog ali neizvršenog mogu sa svim istisnuti srpsko ime, ograničivši ga, može biti, jedino na Kraljevinu Srbiju. U istini način konačne rasprave i morala bi biti propast jednoga imena. Samo se smeće s uma da se taj posao ne vrši bez političke sile, bez ujedinjenja državnog. Da Hrvati imaju svoju državu, pa da ova poda se pokori Srbiju, ili da se to dogodilo negde u istoriji pre sedam osam vekova, od toga bi pokušaja, bez sumnje, što to ispalo, i ako ipak uspeh ne bi bio potpun. U naše čovečanstvene dane to je već nemoguće.“ (Novaković 1900: 92–93)

Novaković vjeruje da kad se izvrši stvarno i potpuno ujedinjenje srpske čitalačke publike, „čim se ovaj šamac osvoji i na njemu pobode zastava potpuna uspeha, hrvatski separatistički opkopi neće se već moći dugo držati. Mi to proročki jemčimo, a videće ko živ dočeka.“ (1900: 93).

Vanjskopolitički utjecaji na razvoj hrvatske književnojezične norme u XIX. stoljeću fascinantna su ilustracija jezičnoga planiranja i kulturno-jezične politike koju su neupadljivo, no vrlo učinkovito vodile političke strukture okupljene oko Bečkoga projekta, a profil jezičnoga normiranja oblikovale i izvan granica Austro-Ugarske, sve do Srbije, pokušavajući širenjem latinice i pravopisnom reformom obuhvatiti čak i Bugare. Da u Zagrebu nije bilo Strossmayera i Račkoga, Bečki bi projekt književnojezično objedinio BiH, Srbiju te dijelom i Dalmaciju (prije svega Dubrovnik), a Banska Hrvatska ostala bi izolirana. Bespredmetno je nagađati je li Strossmayer to prepoznao i je li predvidio što bi se moglo dogoditi ako Zagreb ne preuzme inicijativu koju je preuzeo putem Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, a koja se nadovezivala na ideje hrvatskoga narodnoga preporeda i činjenicu da su se već u njegovoj ranoj fazi hrvatski djelatnici poput Vjekoslava Babukića smatrali pozvanima da pišu normativna djela ne samo za Hrvate, već i ona ćirilčna, namijenjena isključivo za Srbe. Ideja o Zagrebu kao glavnom i dominantom središtu svih južnih Slavena bila se razvila već tada.

Iako danas o hrvatskom književnojezičnom razvoju u drugoj polovici XIX. stoljeća raspolažemo nešto jasnijom slikom, i dalje vrijedi zapažanje Dalibora

Brozovića da „utjecaj složenih igara u trokutu Beč-Budimpešta-Beograd na hrvatska zbivanja za Khuenove vladavine nije još dovoljno istražen“ (1985: 12), a svakako i to da je Daničić-Maretićeva filološka škola imala „na raspolaganju i sveučilište i akademiju i vladu i parlament, a opozicija je bila nemoćna, bez sredstava i položaja, bez jakih stručnih kadrova, bez podrške i bez saveznika i u Austro-Ugarskoj i u svijetu.“ (1985: 12). Unatoč tomu, povijest se ironično poigrala i s Maretićem i s Daničićem. Daničić se trudio prikazati da je njegov odlazak u Zagreb (barem onaj 1877.) od koristi (i) za Srbiju, no svojim znanstvenim radom od trajne vrijednosti ipak je hrvatsku znanost i sredinu znatno više unaprijedio i zadužio nego onu srpsku. Velikosrpski krugovi to mu nikada nisu oprostili. Proglasili su ga „izdajicom“. Petar Milosavljević za Daničića tvrdi da je „upravo on“ – jer je kao najistaknutiji srpski jezikoslovac prihvatio djelovati u Zagrebu u skladu s napatcima Strossmayera i Račkoga – „pripremio Srbima najteži poraz u njihovoj istoriji.“ (Politika, 9. X. 2005.).

Maretić je, što smo vidjeli na početku ovoga teksta, od vukovca više-manje Pavićeve orijentacije i austro-ugarskoga hrvatsko-srpskoga unitarista preko ekavca ćirilčara pod srpskim političkim pritiskom dezorijentirano počeo mutirati u neku vrstu jugoslavenskoga branitelja hrvatske književnojezične i nacionalne zasebnosti. Svojoj pogrešnoj jezičnoj ideologiji ostao je i nakon toga vjeran, zbog osobne taštine, mladogramatičarskih dogma i dodvoravanja vlastodršcima u Beogradu, pa je u skladu sa starom ideologijom 1931. godine u Zagrebu objavio drugo izdanje svoje gramatike koje je glede vrela i citatne građe *de facto* ostalo na razini prvoga izdanja. Zbog toga upornoga Maretićeva potiskivanja i prešućivanja kontinuiteta hrvatske književnojezične tradicije njegovo veliko kroatističko djelo – dugotrajan rad na rječniku JAZU, studije o jeziku starijih hrvatskih pisaca, prijevodi Homera i Ovidija – u hrvatskoj javnosti emocionalno nije prihvaćeno primjereno svojoj vrijednosti.

Pred sam kraj svojega života Maretić je doživio ustrojavanje društva „Hrvatski jezik“, koje je trebalo skrbiti za onaj jezik koji je Maretić pokušao ukinuti kao nacionalno profilirani entitet. Najkasnije tada Maretić je morao uvidjeti da je povijest pregazila ideologije i političke interese kojima je svoj cijeli radni vijek služio, a mogao je prepoznati i to da će hrvatsko jezikoslovlje uskoro vrlo ujedinjeno odbaciti njegovo idealiziranje novoštokavskoga folklora u jeziku V. S. Karadžića i svoje uzore i temelje tražiti baš u vrelima koje je on htio potisnuti. Doživjevši propast Austro-Ugarske, a nakon toga u Jugoslaviji pripreme za stvaranje Banovine Hrvatske, Maretić je morao uvidjeti da je on kao Hrvat – a takvim se uvijek predstavljao i vjerojatno osjećao – u hrvatskoj nacionalnoj povijesti propustio zauzeti mjesto velikana koje je na temelju svojega stručnoga znanja i erudicije s lakoćom mogao zauzeti.

Citirana literatura

- Antoljak, Stjepan. 2004. *Hrvatska historiografija*. 2. izd. Matica hrvatska. Zagreb.
- Auburger, Leopold. 2009. *Hrvatski jezik i serbokroatizam*. Maveda i HFD Rijeka. Rijeka.
- Auburger, Leopold. 2012. Grundzüge der kroatischen und südslawischen Kulturpolitik von Josip Juraj Strossmayer. *Zeitschrift für Balkanologie* 48:1. 22–50.
- Bašić, Nataša. 1991. *Karadžić između jezikoslovlja i politike*. Školske novine. Zagreb.
- Banac, Ivo. 1990. Vjersko pravilo“ i dubrovačka iznimka: Geneza dubrovačkog kruga „Srba katolika“. *Dubrovnik* 1:1–2. 179–210.
- Biondić, Ivan. 2010. *Kardinal Haulik. Prorok jugoslavenske propasti*. Zagreb.
- Braum, Carl. 1907. *Sarajevo 1878*. Leipzig.
- Brodnjak, Vladimir. 1991. *Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika*. Školske novine. Zagreb.
- Brozović, Dalibor. 1985. Jezična i pravopisna previranja u Hrvatskoj na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. *Jezik* 33:1. 1–15.
- Bonazza, Sergio. 1988. Vuk Stef. Karadžić und der Austroslavismus. *Europa Orientalis* 7. *Contributi italiani al X Congresso Internazionale degli slavisti*. Sofia. 361–371.
- Ciliga, Vera. 1964. Narodna stranka i južnoslavensko pitanje (1866–70). *Historijski zbornik* 17. 85–114.
- Cuvaj, Antun. 1913. *Grada za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije VIII*. Zagreb.
- Čolak, Tode. 1981. Đura Daničić i Josip Juraj Štrosmajer (nekoliko pisama). *Zbornik o Đuri Daničiću*. Ur. Josip Torbarina, Antonije Isaković. JAZU, SANU. Zagreb – Beograd. 131–138.
- Čorkalo Jemrić, Katica. 2013. Povijest uvođenja hrvatskoga jezika u službenu uporabu. *Stoljeća hrvatskoga jezika I. 150. obljetnica uvođenja hrvatskoga jezika u službenu uporabu*. 2011. Ur. Marko Samardžija. „Riječ“ Vinkovci, SN „Privlačica“ Vinkovci. Vinkovci. 38–52.
- Daničić, Đuro. 1854. *Novi srpski bukvar*. Beč.
- Daničić, Đuro. 1857. Razlike između jezika Srbskoga i Hrvatskog. *Glasnik društva srbske slovesnosti IX*. 1–59.
- Daničić, Đuro. 1874. *Dioba slovenskih jezika*. Beograd.
- Dnevnik Sabora trojedne kraljevine...* 1861. Zagreb. 1862.
- Džaja, Srećko M. 1994. *Bosnien-Herzegowina in der österreichisch-ungarischen Epoche (1878–1918)*. München.
- Đurić, Vojislav. 1976. *Knjiga Đure Daničića*. Beograd.
- Đurić, Vojislav. 1981. O Đuri Daničiću. *Zbornik o Đuri Daničiću*. Ur. Josip Torbarina, Antonije Isaković. JAZU, SANU. Zagreb – Beograd. 8–22.

- Erceg, Ivan. 1959. Djelatnost Dra Franje Račkoga odražena u njegovoj korespondenciji. *Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije* 2. 263–288.
- Finka, Božidar. 1973. O rječniku hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika. *Rasprave Instituta za jezik* 2. 193–202.
- Finka, Božidar. 1981. Đuro Daničić i kajkavsko narječje. *Zbornik o Đuri Daničiću*. Ur. Josip Torbarina. Antonije Isaković. JAZU – SANU. Zagreb – Beograd. 157–164.
- Grčević, Mario. 1997. Karadžićeva gledišta o hrvatskome jeziku u slavističkome okružju. *Jezik* 45:2. 41–58.
- Grčević, Mario. 1997a. Zašto slavistika 19. stoljeća nije priznavala postojanje hrvatskoga jezika? Uzroci i posljedice. *Jezik* 45:1. 3–28.
- Grčević, Mario. 1997b. *Die Entstehung der kroatischen Literatursprache*. Vrela i prinosi za hrvatsku kulturnu povijest 8. Böhlau Verlag. Köln – Weimar – Wien.
- Grčević, Mario. 1998./1999. Zablude o istočnohercegovačkim govorima kao dijalekatnoj osnovici hrvatskoga književnog jezika. *Jezik* 46:2 (1998.), 41–56.; *Jezik* 46:3 (1999.), 81–94.
- Grčević, Mario. 2009. Jernej Kopitar kao strateg Karadžićeve književnojezične reforme. *Filologija* 53. 1–53.
- Grčević, Mario. 2014. Prinos Petra Guberine kroatistici. U: *Aktualnost Guberinine misli u stoljeću uma. Znanstveno-stručna monografija VIII. Međunarodnog simpozija verbotonalnog sistema (svibanj 2014.)*. Ur. Adinda Dulčić. Zagreb. Poliklinika SUVAG. 75–97.
- Gross, Mirjana. 1966. Hrvatska politika u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918. *Historijski zbornik* 19–20. (1966.–1967.) 9–68.
- Gross, Mirjana. 1976. „Ideja jugoslovenstva“ Franje Račkoga u razdoblju njezine formulacije (1860–1862). *Historijski zbornik* 29–30. (1976.–1977.) 331–345.
- Gross, Mirjana. 2004. Franjo Rački – Ključne godine profesionalnoga povjesničara. *Radovi. Zavod za hrvatsku povijest* 34–35–36. 63–68.
- Hadžiosmanović, Lamija. 1980. *Biblioteke u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske vladavine*. Sarajevo.
- Ham, Sanda. 2006. *Povijest hrvatskih gramatika*. Nakladni zavod Globus. Zagreb.
- Horvat, Vladimir. 1988. Vukov „Srpski rječnik“ (1818.) prema rječnicima isusovaca leksikografa: Kašića (1599?), Mikalje (1649.), Habelića (1670.), Della Belle (1728.) i Jambrešića (1742.). *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 17:2. 439–447.
- Hösler, Joachim. 2006. *Von Krain zu Slowenien*. München.
- Ivić, Pavle. 2010. Književni jezik kao instrument kulture i produkt istorije naroda. *Apologija srpske književnosti. Kratka istorija srpske književnosti*. Ivić, Pavle i dr. 6–16. (mrežno izdanje: www.ask.rs).
- Ivšić, Stjepan. 1925. Dva priloga za poznavanje Daničićeva života. *Daničićev zbornik. SKA. Posebna izdanja LV*. Beograd – Ljubljana. 107–123.

- Ivšić, Stjepan. 1938. Etimologija i fonetika u hrv. pravopisu [u naslovu teksta: „u našem pravopisu“]. *Hrvatski jezik* 1. 3–13.
- Jagić, Vatroslav. 1867. *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga*. Zagreb.
- Jembrih, Alojz; Vukičević, Marko. 2012. Franjo Rački u svjetlu pisama Vatroslava Jagića. *Kroatologija* 3:1. 20–53.
- Juzbašić, Dževad. 1999. *Nacionalno-politički odnosi u bosanskohercegovačkom saboru i jezičko pitanje (1910–1914)*. Ur. Avdo Sućeska. Sarajevo.
- Juzbašić, Dževad. 2002. Jezička politika austrougarske uprave i nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini. U: Juzbašić, Dževad. *Politika i prioređa u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom*. Ur. Avdo Sućeska. ANU BiH. Sarajevo. 383–422.
- Katičić, Radoslav. 1987. Vuk Stefanović Karadžić i književni jezik u Hrvata. *Jezik* 35:2. 38–48.
- Književnik. Časopis za jezik i poviest hrvatsku i srbsku i prirodne znanosti (I.–III.)*. Zagreb. 1864.–1866.
- Kostić, Laza. 1880. Osnova lepote u svetu s osobitim obzirom na srpske narodne pesme. *Letopis Matice srpske* 124. 1–44.
- Kaštela, Slobodan. 2012. Vladimir Mažuranić – pravi član i predsjednik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. *Rad HAZU* 512 (Razred za društvene znanosti 49). HAZU. Zagreb. 119–144.
- Kraljačić, Tomislav. 1987. *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini (1882–1903)*. Sarajevo.
- Kruševac, Todor. 1978. *Bosansko-hercegovački listovi u XIX veku*. Sarajevo.
- Kuzmič, Peter. 1983. *Vuk-Daničićevo Sveto pismo i biblijska društva na južnoslavenskom tlu u XIX. stoljeću*. Kršćanska sadašnjost. Zagreb.
- Maretić, Tomo. 1916. Crtice o rječniku naše akademije. *Ljetopis JAZU* 31. 25–114.
- Maretić, Tomo. 1924. Hrvatski ili srpski jezični savjetnik. Zagreb.
- Maretić, Tomo. 1925. Prilog srpskohrvatskoj stilistici iz jezika Daničićeva. *Daničićev zbornik*. SKA. Posebna izdanja LV. Beograd – Ljubljana. 1–8.
- Maretić, Tomo. 1926. Štrosmajer i jugoslavenska idea. *Novosti (Zagreb)* XX. br. 309. (7. XI. 1926.) 3–4.
- Matešić, Josip. 1988. Vuk St. Karadžić i Bečki dogovor. Vuk Stef. Karadžić. *Actes du Colloque international tenu en Sorbonne les 5 et 6 octobre 1987*. Universite de Paris-Sorbonne. Paris. 71–74.
- Miklosich, Franz. 1852. *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen*. 1. Bd. Wien.
- Miklosich, Franz. 1879. *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen. Lautlehre*. 1. Bd. Wien.
- Moguš, Milan. 1878. *Antun Mažuranić. Kritički portreti hrvatskih slavista*. Zagreb.
- Novaković, Stojan. 1886. Beleške o Đ. Daničiću. *Godišnjica Nikole Čupića* VIII. Beograd. 389–484.

- Novaković, Stojan. 1900. *Srpska knjiga njeni prodavci i čitaoci u XIX veku : pred osvitak XX veka*. Beograd.
- Neweklowsky, Gerhard. 2007. Bosna i Hercegovina prije 1878. između hrvatskog i srpskog jezika (u periodici *Bosanski prijatelj i Bosanski vjestnik*). *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 50:1–2. 605–613.
- Okuka, Miloš. Ljiljana Stančić. 1991. *Književni jezik u Bosni i Hercegovini od Vuka Karadžića do kraja austrougarske vladavine*. Slavica Verlag dr. Anton Kovač. München.
- Pandžić, Vlado. 2001. *Hrvatski jezik, pismenost i književnost u bosanskohercegovačkom školstvu*. Profil. Zagreb.
- Papić, Mitar. 1991. O srpskohrvatskom jeziku i pravopisu u Bosni i Hercegovini u periodu austrougarske okupacije (1878–1918). U: Okuka–Stančić. 60–84.
- Pasarić, Josip. 1899. *Jagić prema hrvatstvu i srbstvu* – Preštampano iz *Obzora*. Zagreb.
- Pavić, A. 1879. Dvije stare hrvatske narodne pjesme. *Rad JAZU* 47. 93–128.
- Pavlinović, Mihovil. 1876. *Razgovori Mihovila Pavlinovića*. Zadar.
- Pečarić, Ankica; Josip Pečarić. 2002. *Strossmayerova oporuka*. HAZU. Zagreb.
- Pederin, Ivan. 1996. Austrijska jezična politika u Hrvatskoj i briga za standardizaciju hrvatskog jezika u Dalmaciji. *Jezik* 43:3. 91–103.
- Pederin, Ivan. 2005. *Dalmacija i Hrvati u vanjskoj politici bečkoga dvora*. I. dio. Matica hrvatska. Zadar.
- Pederin, Ivan. 2009. Hrvatska u europskim savezima u pismima Franje Račkoga i Josipa Jurja Strossmayera Louisu Legeru. *Croatica et Slavica Iadertina* V. 365–384.
- Piroćanac, M. S. 1895. *Knez Mihailo i zajednička radnja balkanskih naroda*. Beograd.
- Pogačnik, Jože. 1987. Kulturnopolitički kontekst Vukova djelovanja. *Zbornik radova o Vuku Stefanoviću Karadžiću*. RO institut za jezik i književnost. Sarajevo. 333–341.
- Polić, Martin. 1899. *Parlamentarna povjest Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije sa bilježkama iz političkoga, kulturnoga i društvenoga života*. Dio prvi: od godine 1860. do godine 1867. Zagreb.
- Polić, Martin. 1890. *Parlamentarna povjest Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije sa bilježkama iz političkoga, kulturnoga i društvenoga života*. Dio drugi: od godine 1867. do godine 1880. Zagreb.
- Raguž, Dragutin. 1985. Pravopis za niže učione katoličke (Mostar, 1873). *Rasprave Zavoda za jezik* 10–11. (1984–1985). 141–145.
- Rimac, Marko. 2008. Etnička i socijalna struktura stanovništva Hrvatske i Slavonije prema popisu iz 1890. godine. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 25. HAZU. Zagreb. 225–294.
- Smičiklas, Tade. 1895. *Život i djelo dra. Franje Račkoga*. JAZU. Zagreb.
- Sotirović, Vladislav B. 2011. *Srpski komonvelt*. Vilnius.

- Spisi saborski sabora kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od god. 1861. I. – IV.* Ur. D. Kušlan, M. Šuhaj. Zagreb. 1862.
- Stojančević, Vladimir. 1981. Iz prepiske Đure Daničića sa ministrom Jovanom Ristićem oko izdanja Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika. *Zbornik o Đuri Daničiću*. Ur. Josip Torbarina, Antonije Isaković. JAZU – SANU. Zagreb – Beograd. 469–474.
- Stoljeća (Stoljeća hrvatske književnosti). Jezikoslovne rasprave i članci: Franjo Iveković, I. Broz, T. Maretić, V. Rožić, M. Rešetar, A. Radić, N. Andrić, D. Boranić.* priredio Marko Samardžija. Matica hrvatska. Zagreb. 2001.
- Strausz, Adolf. 1882–1884. *Bosnien. Land und Leute*. I. i II. Wien.
- Strčić, Mirjana. 1987. Prilog poznavanju veza između Antuna Mažuranića i Vuka St. Karadžića. *Historijski zbornik* XL:1. 157–166.
- Strčić, Petar. 2006. Josip Juraj Strossmayer danas. *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin* 16–17. HAZU. Zagreb – Varaždin. 103–139.
- Sturm-Schnabel, Katja. 1991. *Der Briefwechsel Franz Miklosich's mit den Südslaven*. Založba obzorja. Maribor.
- Szabo, Agneza. 2013. Glavna obilježja programa politike Samostalne narodne stranke u doba vlade bana Josipa Šokčevića (1860.–1867.). *Stoljeća hrvatskoga jezika I. 150. obljetnica uvođenja hrvatskoga jezika u službenu uporabu*. 2011. Ur. Marko Samardžija. „Riječ“ Vinkovci, SN „Privlačica“. Vinkovci. 102–119.
- Šator, Muhamed. 2001. Od Kallayevog monocentrizma do policentričnih jezičkih standarda. *Jezik i demokratizacija*. Ur. Svein Mønnesland. Institut za jezik. Sarajevo. 149–161.
- Šator, Muhamed. 2004. *Bosanski/hrvatski/srpski jezik u BiH do 1914*. Mostar.
- Šipka, Milan. 2001. *Standardni jezik i nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini (1850–2000)*. Institut za jezik u Sarajevu. Sarajevo.
- Šišić, Ferdo. 1928. *Korespondencija Rački–Strossmayer* I. II. JAZU. Zagreb.
- Teršakovec, Mychajlo. 1908. Kopitar und Vuk. *Zbornik u slavu Vatroslava Jagića*. Berlin. 464–479.
- Valentić, Mirko. 2013. Velike mijene hrvatske političke misli u drugoj polovici 19. stoljeća i ban Josip Šokčević. *Stoljeća hrvatskoga jezika I. 150. obljetnica uvođenja hrvatskoga jezika u službenu uporabu*. 2011. Ur. Marko Samardžija. „Riječ“ Vinkovci, SN „Privlačica“. Vinkovci. 120–130.
- Vince, Zlatko. 1981. Odjek Daničićeve koncepcije Akademijina Rječnika. *Zbornik o Đuri Daničiću*. Ur. Josip Torbarina, Antonije Isaković. JAZU – SANU. Zagreb – Beograd. 391–400.
- Vince, Zlatko. 2002. *Putovima hrvatskoga književnog jezika*. Nakladni zavod Matice hrvatske. Zagreb.
- Vrtić, Ivana. 2006. Hrvatske redakcije Karadžić–Daničićeva prijevoda Svetoga pisma. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 32. 311–326.